

Újpesti

2003. december X. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

„A kicsi szép” – gondolta Ludwig H. Endre, a többszörös városi képviselő egy délelőttön. „A kicsi szép” – nyugtatgatta magát, mert rápillantott a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank háromszintes épületére.

Ludwig úr, az Újpesti Kereskedők Társulatának alapítója és örökös tiszteletbeli elnöke az Árpád út északi oldalán álldogált, pár sarokra a Dunától. Nézte a bankot, fürkészte a járókelőket, majd balra fordította fejét, és a földszintes házat, benne Bernstein Mór üzletét és mellette, a kapu túlsó oldalán, saját kereskedését kezdte

figyelni. Az első fővárosi nivójú divatüzletet Újpesten.

Ludwig úr, a Nemzeti Demokrata Párt alelnöke komolyan hitte, hogy a kicsi szép, hogy az ember az üzleti világban is mindennek a mértéke. Ezért harcolta ki az üzletekben dolgozók: az alkalmazottak érdekében, hogy a boltok a városban ne éjjel tízkor zárjanak, hanem két órával korábban.

Ludwig Endre elmúlt negyvenéves, amikor bevonult; az első világháborúban 30 hónapon át volt katona. Hatvankilenc éves volt, amikor munkaszolgálatra hurcolták és megölték. □ Sipos Balázs

Önképzés és segélyezés volt a cél...

„Még alig száradt meg a tinta azon a bizonyítványon, mit 1877. évi július hó 16-án a 4. elemi osztályból állítottak ki részünkre, mi már ugyanazon hónap 29-én, Friedmann Miklós szűk szobájában 18-an összeszorulva hallgatjuk szellemi vezérünk Sztérenyi József biztató, bátorító szavát. [...] Önképzés és segélyezés volt a cél, amelyre minket lelkesített, s nemes lelkének ereje úgy elragadott mindnyájunkat az ő szebb világába, hogy nagy örömmel azonnal teljesítettük kívánságát és megalapítottuk körünket, és hogy mily erős alapra is fektettük azt, megmutatta az a jövő, amit 50 éves pályánkon átfutottunk. Megalakult tehát az Ujpesti Önképzőkör 1877. július 29-én.” [...]

„A megalakulás után rövid időre a Kör műkedvelői előadással egybekötött táncmulatságot rendezett, egyrészt, hogy a kultúrának szolgáljon, másrészt pedig, hogy annak jövedelméből szegény tanulókat segélyezzen, végül pedig, hogy könyvtárát gyarapítsa.

Merész vállalkozásnak látszott, de fényesen sikerült. Molière »Botcsinálta Doktor« vígjátékát adtuk, az akkor ezen célra egyedül megfelelő helyiségben, a »Széchényi kávéház« nagytermében. Az előadás után, amint a függöny legörzdült, megszólalt az ujbpesti cigányok táncczeneje és a sok gyermek, fiúk és leányok szüleikkel és a többi vendéggel együtt kivilágos kivirradtig ropogtatták a csárdást, lejtették a keringőt, nem is árult ám ott petrezselymet egyetlen egy hölgy sem. Ez az első erkölcsi fényes siker vetette meg a Kör mulatságainak évtizedes jó hírnevét is.” [...]

„Az 1896. évi március hó 10-én megtartott választmányi ülésen [...] határoztuk el a Kör házának építését. [...] E korszakot az anyagság, az önzés korszakának bélyegzik általában, de ez az épület, melynek termében ma díszközgyűlésünket tartjuk, kiáltó ellentéte e téves hiedelemnek. Önzetlen lelkesedéssel járultak körünk derék, buzgó tagjai önkéntes adományaikkal e kultúrpalota felépítéséhez.” [...]

„Az egész város kulturális életére kiható és a város szellemi fejlődésének megalapozására döntő tényező volt a Kör részéről a gimnázium létesítése céljából évek óta kiküldött bizottság

megválasztása is [...] Ez a bizottság gyűjtötte össze a gimnázium létesítésének szükségességét bizonyító adatokat, munkásságával állandóan fokozta a gimnázium megvalósítására irányuló mozgalmat és végül ezen bizottság kitartó munkájának eredménye volt az, hogy az 1905–6-iki iskolai tanévben megnyílt a községi gimnázium.” [...]

„A Kör irodalmi bizottsága az ujbpesti művészgárda bevonásával az 1900. évben a Kör összes helyiségeiben műkiállítást rendezett, melynek sikere az igazi művészet iránti lelkesedés lángra lobbantásával rendkívül nagy hatást gyakorolt e városban. Ujbpest vagyonos polgárainak lakásaiban akkor ugyanis legtöbbszörre értéktelen képek és műtárgyak voltak felhalmozva. A műtárlat megnyitását ünnepélyes keretek között eszközöltük és arra Hock János kőbányai plébános is kihívtuk, ki lángoló lelkesedéssel és páratlan szónoki ihletettséggel olyan határtalan szeretetet ébresztett fel a nagyszámú hallgatóságban a művészet iránt, hogy már másnap az ujbpesti lakásokból repültek ki az értéktelen képek és szobrok, hogy azok helyét a kiállítás értékes művei foglalják el, és Ujbpesten még ma is létező igen sok nagyértékű műgyűjtemény alapját ez a kiállítás vetette meg.” [...]

„Az irodalom és a művészetek szolgálata mellett a szegény tanulók állandó segélyezésére is sokszor anyagi erején felül áldozott a Kör új otthonának megépítése óta, nem kis gondot és munkát okozva ezzel annak a bizottságnak, melyet e célra évről-évre megválasztott.” [...]

„Bár nem az én hivatásom a jelen ismeretése – annyit azonban mégis meg kell állapítanom, hogy a Kör jelenlegi elnökeinek, valamint a hivatásuk magaslatán álló egész tisztikarnak és a tagtársak egyetértő üdvös munkásságának gyümölcse az »Ujbpesti Közművelődési Kör« minden irányban való eredményes haladása, amire ma többszörösen is szükség van, mint volt valaha, mert minden önfeláldozó tevékenység a haza oltárát építi fel újra, amit ádáz kezek átkos módon döntöttek romba.” [...] (Részletek dr. Ugró Gyulának 1927. december 18-án, az Ujbpesti Közművelődési Kör fennállásának 50. évfordulóján tartott ünnepi előadásából.) □
(Összeállította dr. Körös András)

Az Újpesti Helytörténeti
Alapítvány lapja

Alapító szerkesztő:
KADLECOVITS GÉZA

A szerkesztőbizottság elnöke:
DR. SIPOS LAJOS

A szerkesztőbizottság tagjai:
HIRMANN LÁSZLÓ
DR. KÖRÖS ANDRÁS
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Szerkesztő:
ROJKÓ ANNAMÁRIA

Munkatársak:
IVÁNYINÉ KONRÁD GIZELLA
KÖRÖS ANIKÓ
KRIZSÁN SÁNDOR
DR. SALLAI JÁNOS
SZÖLLÖSY MARIANNE

Számunk szerzői:
FERICSÁN KÁLMÁN *tanár*
DR. GERBER ALAJOS *főorvos,*
bitoktató
HIRMANN LÁSZLÓ *tanár*
DR. KRISKA GYÖRGY *egyetemi*
adjunktus (ELTE)
DR. KÖRÖS ANDRÁS *tanácsvezető*
bíró
KRIZSÁN SÁNDOR *gyűjteménykezelő*
DR. MÁDY FERENC *ortopéd sebész,*
egyetemi docens
PILINYI PÉTER *helytörténész*
DR. SALLAI JÁNOS *batárőr alezredes*
SIPOS BALÁZS *történész*
DR. SZERÉNYI ANTALNÉ *tanár*
SZÖLLÖSY MARIANNE
helytörténetgyűjtemény-vezető
DR. VÉRTES LÁSZLÓ *főorvos,*
orvostörténész

Szerkesztőség:
1041 Budapest, István út 14.
Tel.: 231-3160, fax: 231-3161
Kiadja: Újpest Önkormányzata
Laptev: BANGA FERENC
Műszaki szerkesztő:
GELLÉRT KATALIN
Nyomdai kivitelezés:
PÉ-PRINT BT.
Felelős vezető: SZÜCS ERNŐ

Újpesti

2003. december X. évfolyam 4. sz.

Helytörténeti Értesítő

Újpest, Árpád út (részlet)

1	SIPOS BALÁZS <i>„A kicsi szép”</i>
Múltidéző	
2	<i>Önképzés és segélyezés volt a cél...</i>
Összeállította DR. KÖRÖS ANDRÁS
Tanulmány	
4	DR. KÖRÖS ANDRÁS <i>A közművelődés civil szervezetei</i>
<i>Újpesten</i>
Közlemények	
7	DR. SALLAI JÁNOS <i>Fényes Elek</i>
9	PILINYI PÉTER <i>Beniczkyek Újpesten</i>
10	FERICSÁN KÁLMÁN <i>Közszégház és iskola</i>
12	KRIZSÁN SÁNDOR <i>Az újpesti lóvasút, 5. rész</i>
<i>Utazás Pestre (1880-as évek)</i>
15	DR. GERBER ALAJOS <i>Újpesti Katolikus Legényegylet</i>
19	DR. MÁDY FERENC <i>Rekviem a tisztes iparért</i>
<i>Az Ampenszám család történetéből</i>
21	DR. VÉRTES LÁSZLÓ <i>Dr. Gárdi Jenő,</i>
<i>a rehabilitáció egyik első szaktekintélye</i>
22	DR. KRISKA GYÖRGY <i>A Dunakeszi-tőzegtavak</i>
24	DR. SZERÉNYI ANTALNÉ <i>Volt egyszer egy</i>
<i>lőversenypálya</i>
<i>Páncél Gábor balladája</i>
Híres újpestiek	
25	HIRMANN LÁSZLÓ <i>Dr. Czeti István</i>
Interjú	
28	SZÖLLÖSY MARIANNE <i>Ibsennel vallja: írni annyi, mint</i>
<i>állandó belső bírónk előtt állni, sohasem hazudni</i>
32	Helytörténeti hírek

A közművelődés civil szervezetei Újpesten

Újpest kulturális életének története egyidős a település történetével. A helység művelődéstörténetének legfontosabb részét a közművelődés civil szervezetei jelentik. Ezek a többnyire diáktársakból, barátokból, ismerősökből verbuválódott közösségek – amelyek a szellemi-művészeti értékek közkinccsá tételére alakultak – kezdetől jelen vannak a település történetében. Az újpesti polgárok önművelési igénye – a saját maguk által megteremtett közösségi keretek között – végigkíséri az elmúlt másfél századot.

A 19. század végétől a második világháborúig

A 19. század közepén a sorra alakuló felekezeti és községi iskolák működése termékeny talajt biztosított az önképzést és a művelődést szolgáló közösségek létrehozására. Nem véletlen – ma bármilyen hihetetlennek tűnik is –, hogy az első közművelődési kört 12–15 éves diákok alapították. Az 1877. július 29-én megalakult Újpesti Önképző Kör elsősorban a diákok saját irodalmi műveinek előadására, megvitatására és bírálatára adott lehetőséget. A kör első elnöke az egyet alapítás legfőbb szószólója, a diákok szellemi vezére, Szterényi József volt. Az alapítók között találjuk Ugró Gyulát, Újpest későbbi polgármesterét, aki az önképző kör alkönyvtárnoka lett.

A tagok kezdetben az Árpád út egyik földszintes házában, az alelnöknek választott Friedmann Miklós szobájában gyűltek össze. Később az összejöveteleket iskolai tantermekben, kezdetben az Attila utcai elemi iskolában, majd a Beniczky és a József utca sarkán lévő izraelita iskola egyik helyiségében, végül a jelenlegi Katolikus Kör helyén álló Templom téri elemi iskolában tartották.

Az önképző kör hét pontból álló szabályzatot alkotott, és három tudományos (nyelvészeti-történelmi, természettudományi, kereskedelmi) szakosztályra oszlott, amelyeknek élén egy-egy elnök és titkár állott. Az üléseken a tagok saját dolgozataikat olvasták fel, szaval-

tak, színdarabokat adtak elő, és előszóval vagy írásban bírálták egymás műveit vagy előadását. Nagy tekintélynek örvendett az állandó bírálóbizottság, amely azokban az esetekben döntött, amikor az író és a kritikus, avagy az előadó és a bíráló ellentétbe keveredtek a mű irodalmi értéke vagy az előadás minősége felett.

A körnek az önképzés mellett kezdettől fogva lényeges tevékenysége volt a diákok segélyezése, amelyre a három-négy havonta rendezett sikeres színielőadások bevételéből nyílt lehetőség. Az önképző kör – a tagok anyagi áldozatvállalásával – egyre gyarapodó könyvtárat is fenntartott. Idővel az önképző kör felnőttbb tagjai barátaikkal Társalgó Kör néven új egyesületet alapítottak, amely főleg hangversenyek rendezésével vívott ki sikereket. 1887 szeptemberétől azonban a két testvéregyesület – Ugró Gyula javaslatára – Újpesti Közművelődési Kör néven együtt működött tovább. Székhelye a Társalgó Kör helyisége lett, az Árpád út 1. szám alatti házban.

Az egyesülés jelentősen kiszélesítette a szervezet lehetőségeit korábbi célkitűzései (önképzés, segélyezés, könyvtár) megvalósításában, másrészt ennek eredményeként a tekintélye is egyre emelkedett. Már nemcsak az önművelés és a kultúra terjesztése, hanem a község szellemi, sőt gazdasági ügyei is szerepeltek az ülések napirendjén, mint Ugró Gyula írja: „a község rohamos fejlődésének minden fontosabb ügye a körben döntetett el”. A kör 1897-től Társadalmi lapok címmel folyóiratot adott ki, majd tagjai áldozatvállalásával, adományok és kölcsönök révén 1899-re felépíttette önálló otthonát a mai Árpád út 66. szám alatt. (Napjainkban ez az épület az Újpesti Polgár Centrum.) A kör századunk első felében aktívan vett részt Újpest szellemi és közéletében, így – az irodalom szolgálata és a szegény tanulók állandó segélyezése mellett – a gimnázium alapításában, műtárlatok szervezésében. Az új otthon lehetőséget teremtett a szórakozásra is: hetenként társas összejöveteleknek, táncestélyeknek adott helyet. Nem maradtak el természetesen a

tudományos és közérdekű előadások sem, amelyek továbbra is a kör legnépszerűbb rendezvényei közé tartoztak. Ezt a virágzó korszakot csak átmenetileg szakította meg az első világháború és a Tanácsköztársaság időszaka, így a kör 1927-ben még bizakodóan ünnepelhette ötvenéves fennállásának évfordulóját. 1940-ben azonban – a második zsidótörvény árnyékában – erőszakkal oszlatták fel annak az újpesti polgárságnak az egyesületét, amelynek túlnyomó többsége mindig a vallási, világnézeti türelmet hirdette.

Kísérletek 1956 után

A második világháború, a nyilasuralom, majd a Rákosi-féle kommunista diktatúra idején szó sem lehetett Újpesten semmiféle alulról szerveződő, civil kulturális közösség létrehozásáról. Az 1956-os forradalmat követő megtorlás dermedt évei után azonban néhány tetterkész diákban – akik a Könyves Kálmán Gimnázium harmadik-negyedik osztályosaiként éltek át a forradalmi eseményeket – ismét fölvetődött a szellemi közösségteremtés gondolata. Az értelmiségi lét meghatározó eleme a komoly, érvelő beszélgetés. A beszéd igénye a lassan

konszolidálódó rendszerben, az 1960-as évek elején ismét összehozta az akkor frissen diplomázott egykori gimnazistatársakat.

Abban az időben társasági összejövetelek szervezése természetesen nem történhetett hivatalos (párt)jóváhagyás nélkül. 1962 őszén – az 1957-ben együtt érettségiző – Sipos Lajos és Somos András felkeresték az akkori kerületi párttitkárt, és bejelentették, hogy többedmagukkal értelmiségi klubot szeretnének szervezni. „Értelmiségi klubot munkáskerületben?” – húzta fel a szemöldökét a munkásonképzés történetében valószínűleg kevésbé jártas hölgy, ám nem mondott kategorikusan nemet a gondolatra, és a későbbiekben is megtúrta a klub létezését. A Hazafias Népfront IV. kerületi bizottságának akkori elnöke viszont kifejezetten támogatta az ötletet, és így alakult meg a Fiatal Értelmiségiek Klubja mint szellemi közösség a Hazafias Népfront égisze alatt. Működési helye az abban az időben Ságvári Endréről elnevezett (Árpád út 66. szám alatti) művelődési házban volt, amelynek vezetője szintén pártfogolta a megalakulást.

A klub rendezvényeit be kellett építeni a művelődési ház munkatervébe, amelyet a kerületi pártbizottság propaganda- és művelődésügyi osztálya engedélyezett. Ez a feladat a Ság-

A Rákóczi Ferenc jótékony célú asztaltársaság bálja az 1920-as évek végén (A fotó a Közművelődési Kör színháztermében készült.)

vári Endre Művelődési Ház művészeti előadójára, Sedivi Lilla klubtagra hárult, aki a kerületi tanács népművelési osztályán is dolgozott. Az osztály vezetője felügyelte a kerület kulturális rendezvényeit, az ő jóváhagyása nélkül nem valószínű volt volna meg semmilyen program.

A Fiatal Értelmiségiek Klubjához a volt Könyves Kálmán-os diákok mellett egyre többen csatlakoztak: pedagógusok, orvosok, jogászok, frissen diplomázott vagy még diploma előtt álló fiatalok. A klub nem volt zárt, tagjai hívták barátait, ismerőseiket, akik közül sokan állandó résztvevői lettek a találkozásoknak. Így gyűlt össze kb. 70-80 fő, akik közül legalább ötvenen mindig jelen voltak az esteken. A klub kéthetente tartotta összejöveteleit, amelyekre változatos programokat szerveztek. Az egykori klubtagok visszaemlékezései szerint az 1960-as években érdekfeszítő előadások hangzottak el a művészetpszichológiáról, a film második világháború utáni európai történetéről, az író személyiségéről és a társadalommal fennálló kapcsolatáról, az ártatlanság vélelméről. Emlékeztetéseket voltak az orsós magnetofonnal tartott jazzbemutatók, valamint a Berda-estek, amelyeket nagy vacsorák követtek. A klub összejövetelein azonban nemcsak előadások, viták kaptak helyet, hanem a szórakozás is: rendszeres asztalifoci-csáták színesítették az együtt töltött időt.

Az 1960-as évek második felétől egy fiatalabb generáció is feltűnt a klubtagok sorában. A klub tudatosan szervezte a fiatalokat: Sedivi Lilla rendszeresen járta az újpesti középiskolákat, toborozta az érdeklődő diákokat, meghívókat küldött részükre. A gimnazisták egy csoportja azelőtt rendre összegyűlt, mintegy kis klubként, az Árpád út 66.-tal szemben lévő Hófehérke preszszóban, ahol egy-egy Bambi mellett cseréltek eszmét a világ dolgairól. Többen innen „pártoltak át” a klubba. A klub tevékenysége nemcsak előadóestek szervezésére terjedt ki, hanem a művelődési házban lévő kiállítóteremben képzőművészeti tárlatok megrendezésére is.

Egy „megfűrt” értelmiségi klub az 1960-as években nem létezhetett anélkül, hogy valamennyi rezdülését ne figyelték volna. Az előadók személye és a választott – többségükben „kényes” – témák miatt a kerületi állami és pártvezetőkben kísértett a félelem, nehogy a társa-

ság egy újabb „Petőfi-körre” váljék. Amikor a klubtagok az előadóként meghívott egyik vezetőt jól célzott, aktuális politikai kérdésekkel zaklatták, maguk is tartottak attól, hogy a „húzd meg, ereszd meg” politikája szellemében másnap többüket elviszik. Ez nem következett be, de a párt ún. „tégglákkal” (beépített emberekkel) gondoskodott arról, hogy a klubban történetekről azonnal, „forródróton” értesüljön. A klub persze „csak” annyiban volt ellenzéki, amennyiben maga a gondolkodás abban a korban ellenzékinak számított.

Az 1970-es évek elejére a klub alapító tagjai középkorúakká váltak, egzisztenciájuk, családjuk vált elsődlegesen fontossá számukra. Többen elköltöztek Újpestről, és az utódok nem törődtek annyit az utánpótlás biztosításával sem. A „puha diktatúra” időszakában a közéleti kérdések iránti érdeklődés is lanyhult. Ezért lelkes szervezők, aktív tagok és programok hiányában a klub elsorvadt.

1979/80-ban újabb kísérletek történtek a klubélet felélesztésére. Somos András Közéleti Klub néven megpróbálta újjászervezni az újpesti értelmiségi esteket, tartós érdeklődést azonban ez a kezdeményezés nem váltott ki. Jóval nagyobb sikere volt Bartos Tibor és Györffy Miklós (később a Magyar Televízió riportere) Irodalmi Kávéházának, amely kb. 3-4 évig működött az 1980-as évek első felében, és a Fiatal Értelmiségiek Klubjához hasonlóan nem volt zártkörű, összejövetelein bárki részt vehetett. Egészen pontosan senki nem tudja, hogy néhány év után az érdektelenség vagy a hatalom „diszkrét fojtogatása” miatt szűnt-e meg.

Az 1960-as és az 1980-as éveknek az értelmiségi levegő fenntartására irányuló kísérletei Újpesten mai szempontból azért jelentősek, mert megőrizték az igényt és a példát a hasonló szellemiségű, a pártoktól és a mindennapi politikától független civil szervezkedésekre az 1980-as évek végére, amikor az újrászervezés – minden eddiginél nagyobb támogatottsággal és sikerrel – megkezdődhetett. Azok, akik a nehezebb időkben is mertek szippantani a szabad levegőből, ismét színre léphettek. Az ő tevékenységük eredménye, hogy 1988. december 2-án megalakult az Újpesti Értelmiségi Klub, amely 1996 szeptemberétől szellemi jogelődjének, az Újpesti Közművelődési Körnek nevét felvéve immár 15 éve sikeresen működik. □

DR. SALLAI JÁNOS

Fényes Elek

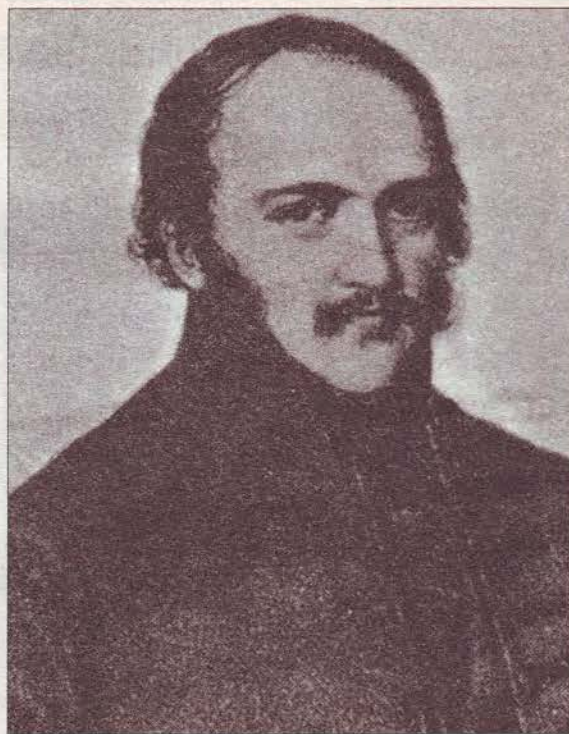
1807. július 7-én, a Bihar vármegyei Csokaj faluban született Fényes Elek geográfus, statisztikus, az MTA levelező, majd rendes tagja, aki életének utolsó éveit Újpesten töltötte, és itt is tért örök nyugalomra 1876. július 23-án. Apja csokaji Fényes Antal közbirtokos, anyja Máriássy Éva volt.

Fényes Elek tudás iránti vágya már gyermekkorában megmutatkozott, amikor is az apja által megrendelt irodalmi műveket bújta. Elemi iskoláját és a gimnáziumot Debrecenben, bölcsészeti stúdiumait Nagyváradon, jogi tanulmányait Pozsonyban folytatta. Jogi tanulmányai után ugyanitt gyakornokoskodott, ahol beleszeretett a szállást adó Eisele tisztartó asszony Zsófia lányába, akit később feleségül vett. Apja 1831-ben bekövetkezett halála után örökségének zálogba adásával pénzhez jutott, és a Pozsony vármegyei Sárosfán bérelt birtokon gazdálkodott. Ám érdeklődése a statisztikai adatgyűjtésre irányult, és a gazdaságát elhanyagolta.

Első munkájának nyomdába adását követően felszámolta a sárosfai birtokát, miután 1835-ben Pestre, a reformkor egyik legfontosabb helyszínére érkezett. „Reform volt a jelszó, haladás a zászló, amely köré legjobbak sorakoztak”. Ez a légkör volt hatással Fényes Elekre is, amikor a maga eszközeivel szeretne volna a haladást elősegíteni. Ehhez hozzájárult az a felismerés, hogy az ország akkori helyzetéről senkinek nem volt átfogó kézikönyve, adattára. Mindenki, aki az adminisztrációban dolgozott, a maga megyéről bírt részletes tudással, míg a szomszédos vármegyéről alig rendelkezett ismerettel. Ezt a hiányt jelezte Komárom vármegye leírása című munkájának előszavában: „És midőn mindezen előszámlált tárgyakat őszintén meg akarnánk indítani, megdöbbenve vettük észre, hogy legjobb szándékkal is keveset tehetünk, mert nem ismerjük hazánkat, adattaink, melyek biztos vezérfonalul szolgál-

hatnának, csonkák vagy éppen teljességgel nincsenek.”

Fényes Elek nagy szorgalommal, „le nem győzhető szívósággal” nekilátott a hiány pótlásának. Legelső nagy műve a hatkötetes Magyar országnak, s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapotja, statisztikai és geographiai tekintetben című, 1836–40 között, Pesten megjelent munkája volt. Munkájában „részhajlatlanság” vezérelte, amellyel el szeretne volna érni, hogy az országot úgy fesse le, „mint az valódilag áll, nem pedig, mint állani kellene”. Kitűzött céljait elérte, és az ország közigazgatási egységeit ma is felhasználható módon írta le az ország kerületéről kiindulva a legkisebb településig. A jelentős művet siker koronázta, és az akkori Magyar Tudós Társaság levelező taggá választotta, munkáját jutalommal díjazta. Az első nagy művet gyorsan követte a második, a Magyarország statisztikája című munka.

Fényes Elek, Magyarország településeinek leírója

Mindezenközben szerepet vállalt a közéletben is. 1843-ban az Országos Magyar Gazdasági Egyesület előadójává választotta, ahol 1844–49 között a Mezei naptárt is szerkesztette. „Itt ismerkedett meg Fényes az ország legkiválóbb férfiaiival, itt tanulta gyakorlatilag megismerni a társulásban rejlő erőt, melyet ezután átvitt az irodalmi, majd az abból keletkezett pesti, utóbb ellenzéki és radikális körbe, melynek elnöke vala.” Mindezek mellett szerepet vállalt az iparegyesületben és a védegyeletben, továbbá sikertelen kísérletet tett az országgyűlésiképviselő-választásban. 1847–48-ban a Magyar Iparegyesület hetilapját szerkesztette. Ezen időszakban több cikke is megjelent. Közben, 1846-ban, nagy beteg volt. Hónapokig a kor egyik súlyos betegsége, a csúz uralkodott el rajta, aminek később haláláig tartó nyakmerevség lett a következménye.

Az 1848-as első magyar felelős kormány belügyminisztere érdemei és szakmai felkészültsége alapján Fényes Eleket osztálytanácsossá nevezte ki, és megbízta az Országos Statisztikai Hivatal szervezésével, vezetésével. Rövid hivatali ténykedését követően 1849-ben mint vészbíróság elnöke tevékenykedett. „Szigorú jelleme mellett is könyörületes vala és soha senkit halálra nem ítélt.” Mindez kevésnek bizonyult az elvesztett szabadságharcot követően, amikor is

Fényes Elek-emléktábla, mely a Tavasz utca 34. számú ház faláról az Újpesti Helytörténeti Gyűjteménybe került

először Bihar vármegyében testvérénél Csokajon, később Gödöllőn bujdosott Haynau haragja elől, majd önként jelentkezett. A büntetést Galgóczy barátja és munkatársa segítségével megúsza. Az új körülmények között ismét nagy szorgalommal látott neki a munkának, és 1851-ben egy újabb jelentős művét adták ki, Magyarország geographiai szótárát. A több kiadásban és reprint változatban is megjelent mű a mai napig forrásul szolgálhat a történelem és a földrajztudomány művelőinek. Talán csak Erdély helységnévtárhiánya csökkentette a munka érdemét. Egy kis kitérő után (A török birodalom leírása, 1854) újabb jelentős alkotása, Az ausztriai birodalom statistikája és földrajzi leírása bizonyította tehetségét. 1857-ben az Első Magyar Általános Biztosító Társaság életbiztosítási ügyosztályának főnöke lett. Kidolgozta az élettartam és a halálozás valószínűség-táblázatait. A 1860-as években a Sürgöny főmunkatársa, és a Pesti Hirnök hasábjain közölt cikkeket. Nyílt vitát folytatott Szemere Bertalannal, amiben a korábbi belügyminiszter a következőkkel minősítette Fényes írásait: „Ön egy azon kevesek közül, kik nálunk angol józansággal, egyszerűen érthetőleg, de mindig argumentatív okoskodnak és írnak.” Az évtized végére azonban Fényes Elek pályájának íve megtört.

1867-ben, a kiegyezést követően nem nyerte el a statisztikai hivatal vezetését, de a miniszter jóindulatából tiszteletdíj címén nyugdíjat és munkalehetőséget kapott. Élete alkonyán még egy nagyobb megrázkódtatás érte. Ugyanis a Tudományos Akadémia, amely 1858-ban rendes tagjává választotta, székfoglalójának elmaradása miatt 1867-ben törölte tagjai sorából. Kapcsolata nem szakadt meg a statisztikai hivatallal, ahol bevonták a Helységnévtár készítésébe.

Élete utolsó időszakában Újpesten, a Tavasz utca 34.-ben lakott. Itt is halt meg 1876. július 23-án, a nemzetközi statisztikai kongresszus napjaiban. A Megyeri úti temetőben a ravatalnál Keleti Károly méltatta munkásságát.

A szegényen elhunyt Fényes Elek temetési költségeit a statisztikai hivatal fizette ki. □

PILINYI PÉTER

Beniczkyek Újpesten

Az 1849-ben levert szabadságharc után az ősi nemes Beniczky család sarjai, akiknek vagyonát Beniczky Lajos szabadságharc-beli szereplése miatt elkobozták, Újpesten telepedtek le. Az új községnek 1850-ben még csak 673 lakosa volt. Itt élt haláláig Beniczky Attila (1809–1867). Jogot végzett, 1829 és 1833 között nemesi testőrként szolgált. Zólyom vármegyében 1840-től tiszteletbeli szolgabíró. 1848. október 14-étől a Heves vármegyei lovas nemzetőrség őrnagya, november 28-ától a gyöngösi nemzetőrség parancsnoka volt a fegyverletételig. Újpesten hunyt el 1867. augusztus 31-én, a helyi temetőben helyezték végső nyugalomra.

Húga, Kuliffay Edéné Beniczky Irma (1828–1902) Újpesten lakott, irodalommal foglalkozott, regényeket, pedagógiai munkákat írt. Újpesten temették el.

Beniczky Lajos, mint testvérei, a Zólyom vármegyei Micsinyén, 1813 májusában született. A selmecbányai műszaki akadémián végzett, 1842-ben Zólyom vármegye alispánjának nevezték ki.

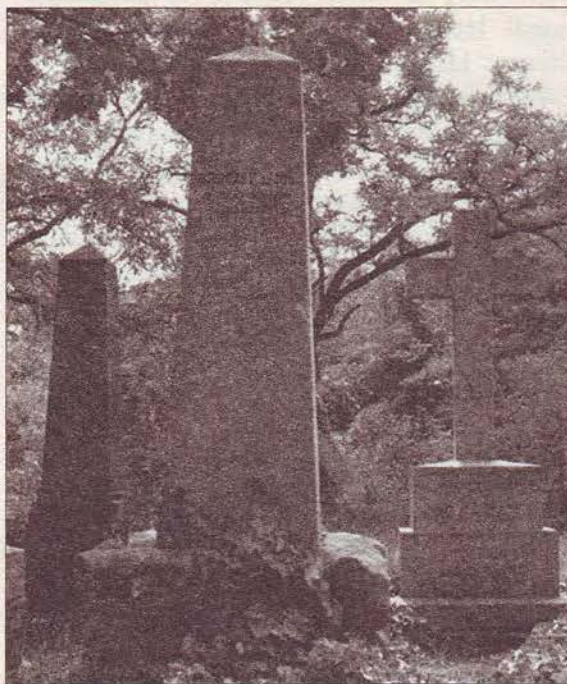
1848. május közepétől a felvidéki bányavárosok kormánybiztosaként működött. Július 6-ától nemzetőr őrnagy volt, októbertől Felső-Magyarország teljhatalmú kormánybiztosa. Önkéntes zászlóaljat alakított, katonáit Beniczky-honvédeknek nevezték. Csapata Budatinnél megverte Hurban szlovák szabadsapatait, Losoncról katonáival kétezer osztrákot vert ki. 1849. április 21-én alezredessé léptették elő. Júliusban Komáromban csatlakozott a feldunai hadsereghez. II. és III. osztályú érdemjellel tüntették ki.

A fegyverletétel után halálra, majd kegyelemből húszévi várfogságra ítélte az aradi hadbíróság. 1856 végén szabadult ki amnesztiával Kufsteinből. 1863–1864-ben részt vett az Almásy-féle függetlenségi szervezkedésben, ami miatt újból halálra ítélték, majd büntetését királyi kegyelemből 20 év várfogságra enyhítették. 1867-ben szabadult. A pesti honvédegylet elnökeként élénk politikai tevékenységet fejtett ki. Beniczky leleplezte a függetlenségi mozgalom árulóit.

1868. július 16-án vagy 17-én orgyilkosság áldozata lett. Egy levélben egy haldokló honvédtiszthez hívták. Beniczky elindult Budára, de többé nem látták.

Újpest jegyzője, Beniczky Antal sokáig kerestette a holttestét, majd megfenyegették, ha nem akar úgy járni, mint Beniczky Lajos, hagyjon fel a keresésével. Szeptember 30-án Csepel partján halászok találtak rá a holttestre. Nem tudták, hogy a megtalálónak jutalom jár, értékein megosztottak, és eltemették. A hatóság erről tudomást szerzett, exhumáltatta és azonosította a holttestet, amelynek nyakán és kezein kötélzörítések nyomai látszottak. Az elkövetők soha nem kerültek kézre.

Újpesten temették el az egykori alezredes. Várady Gábor a sírnál így búcsúzott tőle: „Tárt könyvként állott Beniczky Lajos élete előttünk, éppen úgy, mint zárva lesz – ég tudja, meddig – halála történetének titka.” Az újpesti temetőből hamvait a Kerepesi temetőbe helyezték át (31/2-2-27 sírhely). □

Beniczky Lajos sírja a Kossuth-mauzóleum közelében áll a Kerepesi temetőben

Községház és iskola

Az újpesti közoktatás története egyidős a településsel. Az 1830–40-es években az első betelepülők gyerekeit még a községi jegyző tanította. Az első iskola valószínűleg a községházán működött Újpesten is, mint mindenütt az országban. 1841. augusztus 16-án a betelepültek vagy – ahogyan magukat nevezték – a „gyarmati lakosok” állást foglaltak, miszerint Holló József addigi tanító és jegyző helyett, aki máshová költözött, új „keresztény” tanítót kellene fogadni. Az új tanító hasonló feladatokat kapott, mint elődje. A községtől nyert szabad lakást és évenkénti 500 váltó forint fizetést. Az első jegyző-tanító utóda Verni Mihály lett, őt Maszterla János követte. 1842–53 között pedig Király Antal volt a jegyző-tanító. A helybeli lakosok választmányt hoztak létre, amely megválasztotta a tanítandó tantárgyakat, eldöntötte a tanítási rendszert, és minden tanítást érintő dologban eljár és állást foglalt. A választmány tagjai lettek Szép Mihály dunakeszi plébános, Hutiray Sándor uradalmi ügyész, Löwy Izsák bíró, Mildemberger Márton, Neuschloss Bernát és Farkas István előljárók. Ők gyakorlatilag a később törvényesen létrehozott „iskolaszék” feladatait látták el.

1854-ben, amikor országosan is elválasztották egymástól a jegyzői és a tanítói hivatalt, Újpesten is különvált egymástól a két feladat. A községben ezt az elválasztást a gyermeklétszám gyors növekedése miatt amúgy is végre kellett volna hajtani. Ugyanakkor bővíteni kellett a mai Árpád út 21.-ben, a községházán létrehozott iskolaszobát is. A munkát Meixner Mihály újpesti kőműves végezte el. 1870-ben a tanköteles gyermekek száma már 540 volt.

1874-ben, adóbehajtási eljárás során kialakult konfliktus következtében, a helybeliek egy része megtámadta és felgyújtotta a községházát. Ezzel megsemmisültek az

első községi elemi iskolára vonatkozó adatok és dokumentumok is.

Az első községháza felgyújtása és lerombolása után fel kellett építeni a második községházát. Ez az épület – feltételezésem szerint – az Attila utcai iskola helyén vagy annak közelében kellett álljon. Ezen a területen 1869-ben a katolikus iskola és a községi iskola két-két tanteremmel rendelkezett. 1880-ban közgyűlési határozat alapján négy, 1883-ban újabb hat tanterem épült itt. Ilyen építkezési ütem mellett semmi okunk nincs azt feltételezni, hogy a korábbi szokást feladták volna, amely szerint az iskola és a szükséges községháza egymás mellett építendő.

A 19. század legvégén a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium nagyszabású iskolaépítési tervet fogadott el. Ehhez csatlakozott Újpest nagyközség is. A képviselőtestület 1900. február 3-án tartott ülésén öt állami elemi iskola és az állami polgári fiúiskola számára hat ingyenes telket adományozott.

A különböző telkeken épült új iskolákban nyolcvankét tanterem és körzetenként külön egyéb termék és lakások elkészítése is szerepelt a kincstár és a község terveiben. Ezeket az ingatlanokat ötven év leteltével, a megfelelő telekkönyvi betétekben, kifejezetten iskola céljaira, örök használatra a kincstárnak átadták. A megvalósítás során e helyektől alig történt eltérés. Ezek az épületek Újpest legrégibb hivatalos épületei. 1891-ben nyílt meg az Erzsébet utcai iskola, és 1901-ben és 1902-ben átadták az Attila utcai, a Lőrinc utcai, a Toldy utcai és Ferenc József (Széna) téri iskolákat.

1909-ben elhatározták a Viola utcai iskola építését, a munkálatok elkezdését azonban csak 1915-ben engedélyezték. Tehát hét új telek volt, de csak öt új iskola épült.

Újpest nagyközség jegyzőkönyveiben két telket mint jövőben beszerzendőt említettek. A Nyár és Virág utcák táján egy isko-

la csak 1905-ben épült fel, ez azonban létszámban és a tantermek számában is kisebb volt, mint az előzőleg épített iskolák. Ez valószínűleg csak felújított iskola volt. A másik telket is később szerezte be a képviselő-testület. Ezen a telken iskola nem épült, ugyanis a Váci út és a Vörösmarty utca táján végül mozi létesült, mint azt egy későbbi jegyzőkönyvből megtudhatjuk.

A megépített négy elemi iskolában összesen 64 tanterem, a polgári fiúiskolában 18 tanterem létesült, azaz összesen 82 tanterem. Dr. Ugró Gyula Újpest című monográfiája szerint ez megfelel a tervezetteknek. A többi tanterem csak további és későbbi hozzáépítés és felújítás lehetett.

Az iskolák felsorolásában továbbá szerepel még az Árpád úti fiú és leány elemi, amely a létszáma és tantermeinek száma alapján valószínűleg szintén csak felújított iskola volt (5+4 tanterem). Ez a terület több évtizede iskolai célokat szolgált, és itt volt a községháza is. Ez utóbbi két iskola (Árpád és Nyár, illetve Virág utcai) már nincs felsorolva az Újpest monográfiában az állami elemi iskolák 1913 és 1930 közötti adatait tartalmazó táblázatban. Feltételezhetően megszűntek. Ebben az időben már működött a Viola utcai iskola.

Foglaljuk össze az adatokat és az érveket:

1. Az első községház az Árpád út 21. szám alatt volt. 2. Újpest nagyközség képviselő-testületének jegyzőkönyvei szerint feltételezhető, hogy az 1874-ben lerombolt épület helyén építettek egy másikat. Az Árpád úti iskola felújításának dátuma 1902. Ez az időpont nem magyarázza meg, hogy a korábbi évtizedekben hol végezték az irányító munkát Újpest vezetői. 3. Más adat a községházára vonatkozóan nincs. 4. Marad a feltételezhető megoldás, amely szerint az Attila utcai iskola épült a községháza helyére. Ez a lehetőség egyéb korábbi újpesti adatokkal is egybevág. Az elemi iskolai oktatásra vonatkozó korábbi újpesti adatok a következők:

Az izraelita nemzeti iskolának 1858-ban három, 1867-ben négy tanterme volt, négy tanítóval. Név szerint a fentiek mellé

került Schwartz Mór, majd Liszer Ignácz tanító is. Ebben az iskolában kézimunka-tanítónő is tanított.

A káposztásmegyeri pusztán 1868-tól működött osztatlan és vegyes elemi iskola. Mindkettő a katolikus egyház irányítása alá tartozott, tehát a megfelelő iskolaszéknek tartozott beszámolni.

1869-ben a község és a katolikus egyház egyaránt két-két tantermet építtetett az Attila utcában lévő saját telkükre. Ekkor indították az evangélikusok is felekezeti iskolájukat.

1883-ban a község tulajdonát képező további hat tanterem épült az Attila utcai iskola részére. (Ekkor már mind állami iskola volt.) 1874-ben rombolták le a régi községházát. A korabeli szokások szerint az iskola és a községháza ekkor még együtt épült és működött. Mindezek alapján feltételezhető, hogy itt működött, működhetett a községháza is.

A harmadik községháza felépítéséről 1895. január 28-án döntött az újpesti önkormányzat. Ezt „az igényeknek és a község páratlanul rohamos fejlődésének megfelelő” épületet, a mai városházát 1900-ban építtették fel. Ebben az épületben már „csak” a város ügyeit intézték. □

A „rég” községháza Újpesten, az Árpád úton

Az újpesti lóvasút, 5. rész

Utazás Pestre (1880-as évek)

Mindennapok – forgalomfejlesztési kísérletek

„A lóvasúti kocsik belsejében – olvasható Ugró Gyula leírásában, aki Budapestre járó gimnazistaként maga is naponta vette igénybe ezt a közlekedési eszközt – nem volt tilos a dohányzás s az utazó közönség a legkomiszabb pipadohánytól kezdve a legkülönbélebb cigaretták és szivar füsttel úgy megtöltötte a levegőt, hogy ép tüdejének és sas szemének kellett annak lennie, ki azt kibirta s minthogy az utasok sem az ajtót, sem az ablakot a hidegben kinyitni nem engedték, mi serdülő diák gyerekek ugyancsak megszenvedtük az ilyen utazásokat a téli időkben. Mikor már a nikotin mérgező hatását erősen éreztük, vagy a szemünket a füst marása teljesen elborította könnyel, úgy segítettünk magunkon, hogy leugrottunk a kocsiról s rögtönzött versenyt rendeztünk a lóvonattal, ami annál is inkább lehetséges volt, mert különösen a hazafelé fáradtan baktató paripák nem valami nagy sebességgel igyekeztek előretörni, de nem is akartak túltenni se, hogy sem rajtunk, ha mi ilyenkor magunk mellett is hagytuk őket.

Nyáron aztán az emeletes kocsik tetején, a kakasülön, friss levegőt szívhattunk, azonban ott meg végig kellett élveznünk a palotai kofák nem éppen legépületesebb társalgásait. [...]

Igen sok esetben az előadás után, midőn a Kálvin térről jövő újpesti kocsik sehol még látható sem volt, különösen akkor, ha szép derűs nap volt, elindultunk gyalogosan hazafelé abban a reményben, hogy majd csak utolér bennünket az az alkalmatosság, amin majd azután a gyaloglást kipihenhetjük hazáig. Megsúghatom azt, hogy bizony legtöbbször kiértünk mi Újpestre anélkül, hogy a lóvasúti kocsi utolért volna bennünket, avagy láthattuk volna mögöttünk annak csak a színét is.” (Újpesti Napló, 1934. jan. 6.)

A lóvasút egyik nagy hátránya – mint már említettük – az egyvágányos kitérős rendszerben kereshető. A Kerepesi (Rákóczi) út–indóház (Nyugati pályaudvar) közötti szakaszt 1871 előtt kettős vágányúvá építették át, majd idővel a Széna (Kálvin) tér és a mai Astoria között is létesült második vágány. Szükség is volt rájuk, hiszen egyre több irányban szerveztek újabb viszonylatokat, az újpesti kocsik száma is mindinkább emelkedett. 1871-ben az indóház és Újpest között hét közbenső kitérőn át jutottak be a kocsik Pestre, a lóvasúti üzem szinte teljes időszaka alatt fennállt e rendszer. A vonal fejlesztésére a Pesti Közüti Vaspálya Társaság (PKVT) többször is tett lépéseket; például kérelmezték a pesti tanácstól, hogy a mai Lehel tér és a Rákospatak között elhelyezkedő kitérőket összevonhassák második sín párrá. A terveket 1873. május 9-én egy e célra összejött vegyes bizottság tárgyalta, az újpesti vonalkitérők összekötési javaslatát elfogadta. Valószínű, hogy ez csak kis részben vagy egyáltalán nem valósult meg. Ezenkívül még a '70-es évek második felében is kért a PKVT hozzájárulást a vasútvonal második vágányának megépítésére. (1878-ban a pesti lóvasúti cég megvásárolta a budai vállalatot, így neve is változott: ekkortól Budapesti Közüti Vaspálya Társaságnak – BKVT – hívták.)

A pálya átépítése azonban legfeljebb a kitérők meghosszabbítására terjedhetett ki, az egyre rendszeresebben jelentkező helyi sajtó is nemegyszer tárgyalta e gondot. Az Újpesti Közlöny 1882. november 12-i számában olvashatjuk, hogy „az által, hogy a hét váltó mindegyikénél rendesen várni kell, az út kelletlen hosszú, rendesen öt negyed, de nem ritkán egy s fél órányi ideig tart, mi pedig igen sok, tekintvén azon körülményt, hogy más viszonyok között ez az út rövid háromnegyed óra alatt volna megtehető.” A kortárs sajtóban élesebb bírálatok is születtek: „A kocsiknak

nevezett vízőzön előtti bárkákban, s azok tetején zsúfolva vannak az utasok, s így nem csoda, ha a végkimerülésben sinlő gebék csiga lassúsággal vonják a szörnyűséges alkotmányt. Szedik a tömérdék pénzt, de a kényelemről nem gondoskodnak.” (Ujpest és Vidéke, 1886. aug. 8.)

Az utasok

Most idézzük a kortárs szemtanút:

„Legelső lóvonati publikum [...] a palotai kofák, már az időt illetőleg; (leszámítva az Ujpesten rekedt lumpokat). Aki nem hiszi, kapaszkodjék fel a legelőszőr induló kocsira, e zsebkidadású »központi tejcsarnokra«. [...] ez a hajnali kocsi [...] a palotai tejes-nymphák és zöldséges-flórák kizárólagos privilegiuma. [...] Micsoda zshivaj, milyen láрма, milyen nyelvelés! [...] A palotai kofák után következnek a gépolaj-illattal áthatott, vagy liszttel impregnált munkás zubbonyok, illetőleg az azokba bújt munkások. [...] Az említett zubbonyon kívül térdig érő csizmák, rövid, vagy hosszú szárú kávéházi pipák [...] irtózatos komisz kapadohány, foghagyma és pálinka-illatkeverék, zsebkendőbe kötött elemózsia, szemet kivágó pipafüst, vagy a dobhártyát végelszakadással fenyegető horkolás, ez jellemzi a reggeli munkásvonatokat.

A palotai kofák és munkások, már rég napi teendőiket végzik, mikor az első beamter [hivatalnok, tisztviselő] és tanuló felszáll a lóvonatra, mi rendszeren 7 és f. 8 óra között változik, a szerint, a mint többé, vagy kevésbbé szigorú a főnök úr, vagy a milyen messze az iskola van. A lóvonaton utazó beamtersereg ép úgy, mint a tanulóké, két részre oszlik: olvasókra és társalgókra amaz, leányokra és fiukra emez. [...] Leginkább olvasott lapok a lóvonaton: a »Budapesti Hírlap«, »Budapest«, »Pester Journál«. Elvértve lát az ember »Egyetértést« és »Pester Lloydot« is, de akkor meg publikumot nem látni, s én őszintén megvallva nem is szeretem e két lapot együtt, mert az egész lóvonatot beléjük lehet mindenestül csomagolni.

De hát térjünk vissza »olvasóinkra«. Mikor az ilyen újságmoly azután nagy lihegve utolérte a kocsit s szerencsésen felkapaszkod-

dott reá, első dolga egy sarok ülést keresni [...] hirtelen belevágja magát [...] előveszi lapját s azzal egy khinai falat vonván maga és utastársai között, kezdi [...] reggeli szellemi abrakját fogyasztani.

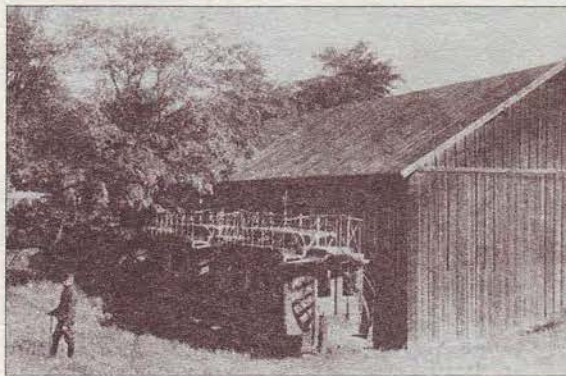
Térjünk át a lóvonati intelligencia egy másik fajára, a mely szellemes (?) eszme cserével iparkodik az utazás unalmát elűzni. Számtalanszor volt szerencsém ezzel a publikummal is utazni, számtalan themát hallottam itt megpendíteni, de befejezni egyet sem. [...]

Üde kacaj hangzik a másik osztályból, melyet a kis »aranyosok« foglaltak el s most érczelődnek a fiuk felett, kik állva kénytelenek az utat megtenni. (Udvariasságból úgy sem kelnének fel még idősebb hölgyeknek sem...)” (Pártényi József: A lóvonat. Ujpesti Ellenőr, 1888. márc. 24.)

A posta szállítási feladatát részben a lóvasút végezte, a csomagokat a kocsik belsejében helyezték el. Egy alkalommal (1883. január 2-án), amikor a kocsivezető kénytelen volt járművét elhagyni, kifigyelve a kisposta helyét, egy a kocsiban ülő 18 éves újpesti kefekötő legény meglépett a csomaggal. De pechére benne pénzt nem talált, az azonnali feljelentés, majd nyomozás hatására másnap el is fogták. Más esetben pedig zsebtolvaj tevékenykedett a lóvonaton, aki „Révay Ármin karmesternek, midőn a »Varázsfátyol« dirigálásához Ujpestre igyekezett, kicsente a zsebéből az ezüst óráját.” (Ujpest és Vidéke, 1886. dec. 26.)

Helyi kezdeményezések a jobb közlekedésért

Az 1880-as évek elején Lövy Dávid gyáros, Ujpest község képviselő-testületének tagja

A PKVT újpesti kocsisínje az 1870-es években

vezetésével aláírásgyűjtés indult. A második vágány kialakítása és a forgalom javítása mellett kérelmezték, hogy az esti színházi vonat után is, este 11 órakor induljon kocsí Újpestre. Jelezték, hogy panaszuk elutasítása esetén saját társaskocsi-vállalatot alapítanak. A BKVT igazgatója, Jellinek Mór 1882. november 26-án fogadta a 25 fős küldöttséget, kik átadták a több mint száz aláírást tartalmazó kérelmüket. A kezdeményezés hatására az igazgató megígérte, hogy 1883. április végén már kettős vágányon halad a forgalom, ha a fővárosi tanács is jóváhagyja a tervezetet. Addig is a menetidő csökkentésére gyorsabb hajtást rendel el a kocsisok részére, és hogy a pesti utasok a város területén az amúgy is túlsúfolt újpesti kocsikat ne vegyék igénybe, mindenki tartozik majd e kocsikon az újpesti viteldíjat megfizetni.

A Lövy-féle mozgalomtól függetlenül – mint láthattuk – a BKVT már foglalkozott a fejlesztések gondolatával, gondok a kivitelezéssel adódtak. A már meglévő, a Váci út nyugati oldalán fekvő vágány mellé kellett volna újat építeni, ami nagy feltöltésekkel járt volna. Az úttestre nem lehetett elhelyezni a második vágányt, mert a közúti kocsiforgalom már nagymértékű, az úttest pedig szűk volt. Az új sínek fektetésére három terv is született, a legjobbat kívánták engedélyeztetésre felterjeszteni a miniszterhez. A felméréseket még 1882 tavaszán végezték el, ám a nehézségeket nem sikerült maradéktalanul megszüntetni. Az Újpest és Vidéke 1884. november 27-i számában ismét egy helybeli csoport szándékát említi fel: „Mint halljuk, több jómódu polgár egy Budapest-Ujpesti társaskocsi vállalat létrehozásán fáradozik, mely hivatva volna a budapesti közúti vaspálya-társasággal versenyezni.”

1892 októberében Tanos Pál, Újpest község bírójának kezdeményezésére megbeszélésre került sor az ekkortájt már különösen sok panaszra okot adó lóvasúti közlekedés fejlesztése ügyében. Ezen a bírón kívül Farkas Ágoston megyei főjegyző, Hédervári Soma községi orvos, Jellinek Henrik (Jellinek Mór fia) vezérigazgató és Somogyi István újpesti állomásfőnök vett részt. A tárgyaláson megállapodtak abban, hogy a BKVT a menetrend szerinti vonatokon kívül még hat, a Nyugati pályaudvarig közlekedő kocsit is forgalomba

állít. Ha ez sem lenne elegendő, úgy további pluszjárműveket „vet be” a társaság. A megyei hatóság pedig a rendőrséggel fogja ellenőriztetni, hogy az engedélyezett maximális férőhelynél több utas a kocsikban ne foglaljon helyet.

A menetrend

1882 decemberétől a kocsik napközben már 10 percenként indultak Pestre, csak déli 12 órakor volt egy „húsz perces vonat”. A színházlátogató közönség kényelmére minden szombaton és vasárnap este a Kálvin tértől (később az Astoriától, az ún. Múzeum körúti kitérőből) este fél 11-kor is indult lóvonat Újpestre. Az évtized közepén a mindinkább emelkedő utaslétszám hatására már 7 perces járatsűrűség volt a csúcsforgalmi időszakban.

Az Újpesti Hírlap 1891. augusztus 20-i száma közölte a teljes menetrendet. E szerint az első kocsí Újpestről 4 óra 10 perckor, a pesti végponttól (amely a '80-as évek folyamán átkerült a Fővám térre) 5.20-kor, az utolsó mindkét végállomásról este 10 órakor indult. A járatsűrűség a következők szerint alakult:

üzemkezdetől 6 óráig	10 perc,
6 és 9 óra között	7 perc,
de. 9 és du. 3 óra között	10 perc,
du. 3 és 6 óra között	7 perc,
6 és fél 8 között	10 perc,
fél 8 és fél 9 között	15 perc,
fél 9 és fél 10 között	20 perc,
este 10 óráig	30 perc.

A viteldíj

Egy út a vasút létrejötte óta I. osztályon 20, a II.-on 15, a III.-on pedig 10 krajcárba került. A '80-as évek közepén, mikor a BKVT néhány más vonalán életbe léptette a szakaszjegyeket, Újpest lapjai nemegyszer arról cikkeztek, hogy e viszonylaton egyik kitérőtől a másikig ugyanannyit kell fizetni, mint a teljes útért, ez pedig a Váci út menti gyárakban dolgozó munkásoknak nagy kiadást okozott. Úgy látszik, e panaszok visszhangra találtak, ugyanis 1887. november 10-től kezdődően itt is bevezették a szakaszjegyeket.

(Folytatjuk...)

Újpesti Katolikus Legényegylet

1891-ben egy kis baráti társaságban, melyhez anyai nagypapám, Ranyák György kádár-mester is tartozott, többek között felvetődött az iparostanoncok szomorú, áldatlan helyzete. A régi céhek megszűntek, sőt Károlyi gróf alapító levele kifejezetten tiltotta a szabad versenyt akadályozó céhszerű tömörülést. Valahogyan segíteni kellene ezeken a gyökértelen, magányos fiatalokon, mondogatták egymásnak. De nem sajnálkoztak. Cselekedtek!

Európában ez idő tájt egyre több városban alakították meg a munkásfiatalok számára a katolikus legényegyleteket. E mozgalom megalapítója Kolping Adolf volt, a Németországban élő, iparostanoncból lett katolikus pap. (2003-ban újjáalakult az Újpesti Kolping család Egyesület.) Célja az volt, hogy a nyomorgó, kiszolgáltatott, a kapitalista nyereségéhségtől kizsigerelt fiatalokat, védelmül egyesületbe tömörítse. Saját sorsán tapasztalhatta meg ennek égető szükségét. Mint szegény szülők gyermeke, nem követhette szíve vágyát, mely a papi hivatás felé szólította. Cipészsegédként dolgozott sokáig. Világosan felismerte, hogy a proletáröntudat élesztése helyett inkább a szakmai és lelki felkészültséget kell előtérbe helyezni. Olyan hasznos munkásokat, polgárokat kell nevelni, akik ké-

pesek keresztény alapokon a munkában és a hivatásban, a házasságban és családban, az egyházban és a társadalomban felelősen helytállni. Nagy érdeme volt, hogy a munkát hivatás szintjére emelte.

Ezzel az iparosságnak is rangot adott. A köszöntés ez volt: „Isten áldja a tisztet ipart!”

A keresztény ember számára nem annyira az a fontos, hogy „mit” csinál, hanem az, „hogyan” csinálja.

Erdekes véletlen, hogy 1849-ben, Kölnben, amikor Kolping néhány legény előtt meghirdette mozgalmát, ugyanaznap a város másik részében Marx bontotta ki a szociáldemokrata munkásmozgalom zászlaját; az egyik a lélek felsőbbrendűségével, míg a másik osztályharccal akarta célját elérni.

Kolping Budapesten is járt. Első alkalommal – mint a budapesti Belvárosi Főplébánia templomában hirdeti egy márványtábla – 1856. március 25-én, és lelkesítő beszédével nagy lendületet adott a katolikus legényegyletek szervezésének.

Ebbe a mozgalomba kapcsolódtak be az újpesti iparostársak is, létrehozva az Újpesti Katolikus Legényegyletet, mely több mint fél évszázadon keresztül segítette Újpest iparosrétegének fejlődését.

Az első világi elnök Tanács Dezső volt. Ügyvezető egyházi elnök dr. Varázsjéi Béla

Az Újpesti Katolikus Legényegylet jubileumi zászlója 1941-ből

hittanár, a későbbi prépost plébános, majd váci kanonok, aki 1925 szeptemberében megkapta Újpest díszpolgári oklevelét is. A nemes ügyért lelkesedő és az ifjúságot különösen szerető egyházi elnök vezetése alatt gyors fejlődésnek indult az egyesület. Hetenként háromszor és vasárnap voltak az összejövetelek. A tagok lelkesedése és áldozatkészsége határtalan volt. Mindent saját erejükből gyűjtöttek össze. Egy Árpád úti, kétszobás lakásban kezdtek.

1893-ban már zászlószentelésre is sor került. A zászlóanyai tisztet gróf Károlyi Sándorné töltötte be, aki egyben az egyesületnek adományozta a zászlót. (A negyvenéves jubileumon ezt a tisztséget Gerber Alajosné Ranyák Ilona, a világi elnök hitvese látta el.)

A tagok száma örömdetesesen emelkedett. Több alkalommal kellett nagyobb helyiségbe költözniük. Egy választmányi ülésen felvetődött az indítvány, hogy kérjenek új helyiséget a jótékonyaságáról közismert Károlyi Sándor gróftól.

A kérés meghallgatásra talált. Egész házat kaptak használatra, először a régi vasúti megállónál, majd a József utcában. Az egyesületi munka gyönyörűen haladt, a tagok száma minden várakozást felülmúlt. Károlyi Sándor gróf élénk figyelemmel kísérte az egyesület működését, és látva annak társadalomnevelő hatását, megvette a Csokonai utca 38. sz. alatti egyemeletes házat. 1905-től ez lett az egyesület székháza.

1912 szeptemberben avatták fel nagy ünnepség keretében az Erkel utcai oldalon az egyesület tanoncotthonát, mely az egyesület nagy patrónusának, a Károlyi családnak nagylelkű adományából épült fel. Ez alkalommal helyezték el a díszteremben Károlyi Sándor gróf mellszobrát, melyet Károlyi László gróf készíttetett atyja emlékére.

Az akkori két elnök Thury Károly főtiszt és Szedlacsek István csongrádi plébános volt. Az ő vezetésükkel az egyesületben korszerű munka indult meg. Önképző kört hoztak létre, vasárnap délutánként a tagok vajas kenyér uzsonnát is kaptak. El is nevezték őket „vajasoknak”.

Ebbe a legényegyletbe került, mint fiatal fogtechnikustanonc, édesapám, az 1892-ben született Gerber Alajos. Ma is őrzöm vándorkönyvét, mely igazolja felvételi idő-

pontját: 1909. október. Háromévi tanoncotthoni tagság után vált legényegyleti taggá.

A könyvben az alábbi ajánlás olvasható: „Gerber Alajos az újpesti tanoncotthonnak három évig, a Legényegyletnek pedig négy évig hűséges, pontos és lelkiismeretes tagja volt, s mint ilyent a

kat. Legényegyesületek és minden jóérzésű ember őszinte szeretetével ajánlom. 1912. ápr. 15 Szedlacsek István fiúgimn. hittanár, az újpesti Legényegylet elnöke.”

A vándorkönyv segítette a legényeket utazás, vándorlás kapcsán. Figyelmeztető intelmeket is tartalmaz: „Az idegen földön való vándorlás és munka a legutolsó iskola arra, hogy valaki képzett mesterré legyen [...] gyarapítsd ügyességedet és ismereteidet szakmádban, szerezz emberismeretet, hogy mint elidegeníthetetlen tőkét kamatoztathasd egykor azokat.” Felhívják a könyv tulajdonosának figyelmét arra is: „az idegen földön van a legjobb alkalom személyes önállóságodat kifejleszteni. Itt mutasd meg, mi vagy, mit tudsz, és mit bírsz”. Félő szeretettel inti az útrakelőt: „Jó elvekkel és erős jellemmel felvértezve keljen ki-ki vándorútjára; különben erkölcsisége csakhamar hajótörést szenved. A legtöbb ifjút a gyávaság teszi tönkre!” „Őrizd meg szíved szabadságát, hogy mindig vidám és jókedvű maradj!” – hangzott a következő figyelmeztetés. A legutolsó pedig így foglalta össze az ajánlott életfelfogást: „Amit nem akarsz, hogy neked cselekedjenek az emberek, te se tedd azt másnak. De mindeneket, amit akartok, hogy cselekedjenek nektek az emberek, ti is cselekedjétek nekik!”

Az egyesület a távolban is gondoskodott a „hűséges, pontos és lelkiismeretes” tagokról. A különböző országokban lévő egyesületi székházakban átmenetileg ingyen éjjeli szállást, étkezést is kaptak évente 30-50 napon.

Mint a fentiekben is látszik, komoly támogatást kaptak a fiatal iparoslegények, akik a naponta látogatott egyesületben második (első?) otthonukra leltek.

Az első világháború és az utána következő forradalmak és válságok okozták a tanoncotthon megszűntét. Az egyesület azonban ezek után is újraéledt.

1923-ban Harang címmel havonként megjelenő lapot adott ki az egyesület. Anyagiak

hiányában csak három évig jelenhetett meg a lap, de ezen idő alatt a kolpingi eszméknek nívós terjesztője volt.

Az elnökök komoly gondot fordítottak arra, hogy a tagokat közelebből megismerve segítsék személyes tulajdonságaiknak kibontakoztatását. Zenekar, dalárda, műkedvelő gárda, sport- és túraszakosztály működött. Az épületben könyvtár, tornaterem, játszótér, színházterem szolgálta a szakosztályokba tömörült fiatalokat. A baráti, vidám, családi légkör, a hangulatos esték vonzották az érdeklődőket. Szívesen tanultak, szórakoztak, kirándultak együtt. Az azonos értékrend kialakítását segítették a rendszeres hitbuzgalmi előadások, beszélgetések, az évenkénti lelki gyakorlatok. A lélekápolás elengedhetetlen volt, mert a közösen elfogadott „alaphang” nélkül az együttesben nehezen jöhet létre harmónia.

Takarékpénztár működtetése is segítette a tagokat, hitelfelvételt és segélyeket biztosítva. Jelentősen növelte az egyesület pénztárát az országos hírű műkedvelő gárda, mely színvonalas, értékes művek bemutatásával is a jellemnevelést szolgálta.

1927 elejétől édesapánkat az egyesület világi elnöki tisztségével bízták meg. Ezt a feladatot egyedülálló módon, igen hosszú ideig – többszöri újraválasztással –, felelősen látta el. Az új egyházi elnök is akkor kapta megbízatását. Valter Lajos hittanárral együttműködve az egyesület virágkorát élte, egészen a II. világháborút követő betiltásig. Nagypám is sok éven át volt tisztségviselő, előbb pénztáros, majd egy ideig világi elnök. Az egyesület alapításában és 1919 utáni újjáélesztésében szerzett érdemeiért az egyesület „örökös dísztag”-ja címmel tüntették ki. Említésre méltó, hogy számára sem jelentett lezárt teret a kádárműhely. Az Újpesti Ipartestület alelnöke, majd díszelnöke is volt, egészen 1950-ben bekövetkezett haláláig.

A mások felé való nyitottság, a segítő-, nevelőkészség édesanyánkat is bevonta az aktív egyesületi vezetésbe. 1938 óta irányította a Nap-sugár Leányklubot, mely igen áldásos tevékenységet fejtett ki a leányifjúság nevelésében. Nagy segítséget nyújtottak a lányoknak, hogy széles körű ismereteket szerezzenek női, édesanyjai hivatásuk majdani betöltéséhez. Különböző tanfolyamokat szerveztek, meghívott előadókkal. Egészségügyi, betegápolási, gyermek-

nevelési és korszerű főzési ismereteket sajátíthattak el. Sok fiatalot segített az egyleti barátság boldog házassághoz is.

A színjátszó gárda, melynek édesapánk vezetője és műkedvelő színésze volt, jelentős sikereket mondhatott magáénak. Nemcsak helyi viszonylatban, hanem országosan is elismert társulat volt. Irodalmi értéket képviselő alkotásokat igyekeztek mindig bemutatni. Két ízben is elnyerték országos versenyek alkalmával a legjobbnak járó kitüntetést. Ma is őrzöm a szép, díszes ezüstserleget a felirattal: „A MAGYAR MŰKEDVELŐ EGYESÜLTEK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE VÁNDORDÍJA 1931. VÉGLEG ELNYERTE U.K.L.E.” (Újpesti Katolikus Legény Egyesület).

Különleges műkedvelői teljesítmény volt, hogy Emmet Lavery: Az Úr katonái című jezsuita drámát harminc alkalommal mutatták be különböző helyszíneken! A Kultuszminisztérium elismerése abban is megnyilvánult, hogy hozzájárult olyan színművek bemutatásához is, melyek nem szerepeltek a műkedvelő előadásokra engedélyezett színművek listáján. A sikerek egyúttal jelentős anyagi bevételt is jelentettek az egyesület számára. Jó néhány elismerő oklevél és serleg tanúskodik ma is az egykori sikerekről.

Világi elnökként tevékenykedő atyánk szervezte meg az ország első hazafias szavalókórusát is. Igen gyakran szerepeltek meghívásokra, így az Újpest város által szervezett hivatalos ünnepségeken is. Hazafias és ünnepi sza-

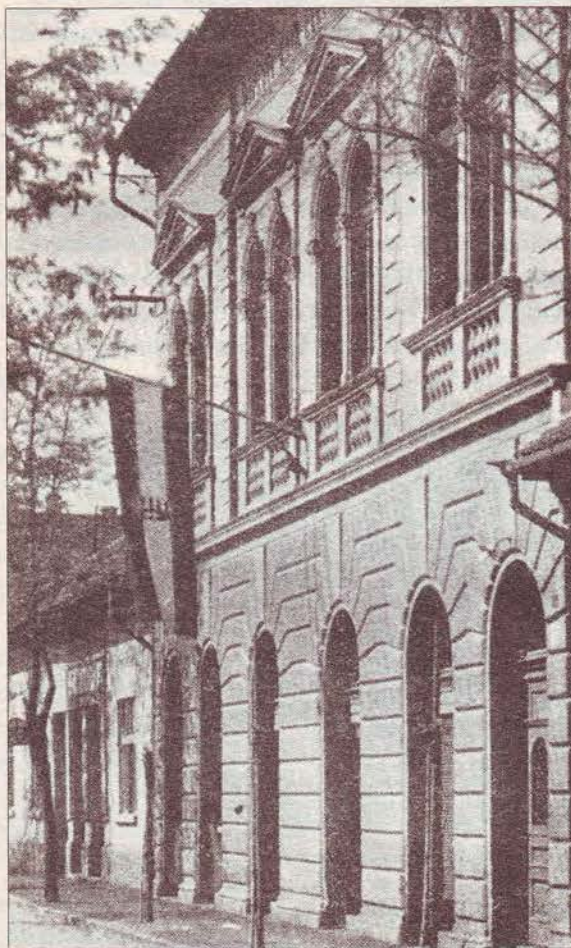

Az Újpesti Katolikus Legényegylet fennállásának 50. évfordulóján. Balról jobbra: Gerber Alajosné Ranyák Ilona, a második sorban – a rendőrtiszt mellett – Károlyi László gróf, Valter Lajos egyházi elnök, a harmadik sorban Mitlik Béla és Gerber Alajos világi elnök

valókórusok gyűjteménye címen szavalókórusok számára szerkesztett füzeteket is megjelentetett, részben saját műveivel. A Toborzó vallásos és patrióta műveket tartalmazott.

Az egyleti élet nagy eseménye volt az 1941-ben ünnepelt ötvenedik jubileum. A rendezvényen jelen volt az egylet nagy patrónusa, dr. Károlyi László gróf és leánya is, aki az édesanyját helyettesítette, Windischgraetz Magdolna hercegnőt, akit felkértek a zászlóanyai tisztségre, aki azonban ez alkalommal nem tudott személyesen megjelenni.

Újpest iparostársadalmának sok vezető és gazdasági szakembere került ki a legényegyletből. Ezek között volt: Alscher Ödön városi képviselő, ipartestületi alelnök, Cseres József BSZKRT-aligazgató, Csepregi Pál ipartestületi elnök, Újpest megyei város tűzoltóőparancsnoka, Csizmadia Ferenc cukor- és lisztelosztó, bőnyi Gere Lajos ipartestületi titkár, Gerber Alajos, egyletünk világi elnöke, az új-

A Katolikus Legényegylet székháza a Csokonai utca 38.-ban

pesti Római Katolikus Egyházközség gondnoka, a Fogtechnikusok Országos Szövetségének elnöke, a Sajtókamara tagja, Gergyessy László, az egyházközség képviselő-testületének tagja, a szűcs szakosztály elnöke, Gyárfás Emil, az újpesti Ipartestület valamikori elnöke, a Vármegyei Közgyűlés tagja, városi képviselő, egyháztanácsos, Grósz Kristóf, a szabó szakosztály elnöke, Kupár György, a bőrkereskedő szakosztály elnöke, Északpest vármegye talpbőrelosztója, Kangyera László helyi cukor- és lisztelosztó, Kovács Péter, a szabó szakosztály alelnöke, egyházközségi tanácsstag, Martinovics Lajos ipartestületi elöljárósági tag, Michalek Dezső főtitkár, Mitlik Béla városi képviselő, egyházközségi tanácsstag, Praznovszky Zsigmond városi képviselő, a húsiparosok szakosztályának elnöke, egyházközségi tanácsstag, Ranyák György, az Ipartestület alelnöke, örökös díszelnöke, Rein Károly, az Ipartestület elnöke, Roth Ferenc városi főpénztáros, Roth Rezső ipartestületi pénztáros, Szabó János, az Ipartestület szerelő mestervizsgáztató bizottságának tagja, vitéz Vereczkey Ferenc ipartestületi gazda, egyházközségi tanácsstag, elöljárósági tag, Varga Gyula helyi cukor- és lisztelosztó, Vranák József, a vendéglátó-ipari szakosztály elnöke.

Az egylet jelentőségét, társadalmi népszerűségét mutatja az akkor tevékenykedő tagok létszáma is. A különböző szakokban működők száma 650 fő volt. A tagok családtagjai és az előadásokat látogató vendégek száma 2500-ra tehető.

A második világháború sok fiataalt a frontra szólított. Az egyleti élet a minimumra csökkent. Az 1944. március 19-én megtervezett hazafias emlékünnepelel maradt. Azon a délutánon német páncélosokat szállásoltak be az épületbe. Német tankok sorakoztak a Csokonai utcában. Később a városunkat ért bombatámadás egyletünket sem kímélte, mert az udvarra esett légibomba a ház százánál több ablakát betörte, és sok mást is megrongált. A városi hatóság 120 főből álló vasútépítő századot helyezett el itt. A továbbiakban is katonai szállásul szolgált az épület. Az Újpesti Katolikus Legényegylet működését 1950-ben betiltották. A Csokonai utcai épületben ma a főváros tulajdonában lévő idősek otthona működik. □

DR. MÁDY FERENC

Rekviem a tisztos iparért Az Ampenszám család történetéből

2003. június 4-én helyeztük el korán elhunyt barátunk, iskolatársunk hamvait a Megyeri temetőben, a családi sírboltba.

A sírkövön három azonos név: Ampenszám Ferenc. Csak a születés és halálozás évszámai különböznek: 1882–1963, 1914–1986, 1944–2003. Kiket is takar ez a név és ez a sírkő? Újpest sok évtizeden át ismert és megbecsült iparosai, köszörűsök voltak ezek a férfiak.

Az újpesti Szent István téren, a református egyház telkén, a Mády Lajos utca sarkán ma is áll egy nagyon régi üzlet. Egyidős a templommal, a parókiával, bár amíg azokat többször átépítették, ez változatlan maradt. Az az egyik újpesti vallásközösség székhelye, ez a tisztos ipar egyik bástyája volt.

Idősebb Ampenszám Ferenc (1882–1963) fiatalemberként, friss segédlevéllel a zsebében dolgozott, majd 1912-ben mester-vizsgát tett, önállósította magát, és saját műhelyt nyitott.

Ez a műhely az akkori kor legmodernebb eszközét, a villamosságot felhasználva működtette gépeit. Műköszörűsüzem volt. Mit is jelentett ez abban az időben? Egy elektromos motor energiáját felhasználva több köszörűgépet lehetett üzemeltetni. A gépek a szükségletnek megfelelő erejűek, méretűek voltak. Az üzem és üzlet elsősorban a városi lakosság napi szükségleteit elégítette ki, de alkalmas volt arra, hogy az egyre bővülő gyáripar igényeit is kiszolgálja. A bőrgyár, a papírgyár nagy vágógépeket üzemeltetett, amelyeknek a hatalmas, erős késeit is meg tudta élezni ez a kis üzem.

A műhely a hátsó traktust foglalta el, az utca felőli néhány négyzetméterében csinos kis üzlet kapott helyet. Vitrines pult volt az üveglakos szekrény előtt. A szekrény felső részén az egymás felé forduló két golya

csillogó domborműve, a solingeni acél emblémája volt látható. Sokszor megcsodáltam őket kicsiny koromban.

A műhely szerény keretek között prosperált. Tulajdonosa sohasem lett nagypolgár. Kis házat vásárolt az akkori Megyeren, a Lázár Vilmos utcában.

Munkáját a város közönsége és az Ipartestület is elismerte. Hosszú ideig ennek a nagy tekintélyű szervezetnek elöljárója volt. Aki csak egy kicsit is ismerte ezt a világot, tudja, hogy ez milyen megbecsülést jelent, milyen szakmai, emberi feltételei voltak ebben a városban az ipartestületi választott funkciónak.

Ampenszám Ferenc az első világháború előtt, mikor önálló iparát elindította, családot alapított.

Fia, ifjabb Ampenszám Ferenc, aki 1914-ben született, nemcsak nevét, de szakmáját, majd iparát is örökölte.

Csendes, szelíd ember volt, aki a gyermekeket nagyon szerette. Sokszor magyarázta, hogyan működnek a köszörűk, miért kell

Idősebb Ampenszám Ferenc (1882–1963)

víz a kövekre, miért kicsi az egyik kő, miért nagy a másik, miért kell a köszörülés után még megfenni a késeket, borotvákat. Számmomra öröm volt bemenni az üzletbe. Feri bácsi, ahogyan hívtam, mindig szeretettel látott vendégül. Különösen azután, hogy fiával együtt jöttünk haza az iskolából.

Ahogyan édesapjának ereje fokról fokra csökkent, úgy lépett – fokról fokra – a helyére. Atyja halála után vette át hivatalosan is az üzemet, az üzlet vezetését.

Ekkorra már a harmadik generációt jelentő legifjabb Ampenszám Ferenc is ott állt mögötte. Róla van a legtöbb emlékem, hiszen nyolc éven át a Lőrinc (Mónus Illés, Komját Aladár) utcai általános iskolában egy osztályba jártunk, öt éven át egy padban ültünk. Ferinek kitűnő esze volt, különösen a matematika, majd a fizika, a mértan voltak az erősségei. Igen jó tornász volt, a hasonló korúaknál mindig erősebb. Nagy dolognak számított, ha birkózásban valaki is legyőzhette. Nekem sohasem sikerült. Azzal együtt, hogy nagyon erős volt, szelíd, vidám természetű gyerek és ugyanilyen felnőtt volt.

Ahogyan az élet hozni szokta, az általános iskola után útjaink szétváltak. Ő a tech-

nikumba ment, én a gimnáziumban tanultam tovább. Ő már akkor a családi tradíció folytatására készült, előttem az orvosi pálya képe lebegett.

Mindketten elértük, amit magunk elé tűztünk. Az évek során alig találkoztunk. Egyszer-egyszer, még medikuskoromban bementem az üzletbe, elbeszélgettünk Ferivel is, édesapjával is. Elmondták, hogy ha szerényen is, de még megy az ipar. Ahogy édesapja idősödött, egyre több terhet vett át tőle Feri.

Nem tudtam családalapításáról, nem tudtam gyermeke születéséről, nem tudtam arról, hogy édesapja 1986-ban meghalt, nem tudtam arról, hogy ő átvette az üzletet, nem tudtam arról, hogy időközben súlyos betegség támadta meg. Küzdött a betegséggel, próbálta fenntartani az ipart, a családot, de végül fel kellett adnia, javakorabeli emberként rokkanttá vált.

Hosszú-hosszú évek után kaptam egy segélykérő telefont. Nagy baj történt. Az addig is nehezen mozgó Feri elesett, és eltört a gyógyszerektől elgyötört combcsontja. Természetesen azonnal felvettem az osztályomra, és hosszas előkészület után megoperáltam őt. Magam sem voltam bizonyos abban, hogy még valaha felépülhet. Az ő optimizmusa volt az, ami átsegített mindkettőnket a nehézségeken. Egyre inkább kezdtem hinni abban, hogy még lábra állhat. Természetesen ehhez ketten kevesen voltunk. De ott volt mellette a leánya, az édesanyja, az unokája, akit annyit emlegetett.

Amennyire munkám engedte, mindig leültem az ágya szélére beszélgetni, feleleveníteni a fiatalságunkat, gyerekkorunkat.

Óriási volt a gyógyulásba vetett hite. Lábra állt. Sajnálta, hogy vele családjában ez a tisztas ipar kihalt. Leánya, ha a mesterséget nem is, de az emberséget, a tisztességet folytatja tovább.

A betegség ezzel együtt könnyörtelenül haladt tovább, és korán, tragikusan korán elragadta közülünk őt a halál.

Temetése olyan volt, mint az egyénisége. A nap sütött ránk, az idő vidám volt, és a gyász, a rá való emlékezés ismét összehozott sok-sok olyan embert, akik több tíz éve nem látták egymást, bár lelkükben együvé tartoznak: újpestiek. □

Ifjabb Ampenszám Ferenc (1914–1986)

Dr. Gárdi Jenő, a rehabilitáció egyik első szaktekintélye

Gárdi Jenő 1886-ban született. Budapesten, a Pázmány Péter Tudományegyetem Orvosi Fakultásán nyerte el orvosi diplomáját. Ezután Újpesten telepedett le. A szegény sorsú, tüdő-tuberkulózisban szenvedő betegek számára tüdőgondozót, rendelőt létesített, ahol ingyen látta el a rászorulókat. Létrehozta a tuberkulotikus felnőttek számára az első munkaterápiás intézetet. 1933-ban a tüdőtuberkulotikus gyermekek részére gyógyiskolát létesített. 3–16 éves gyermekeket látott el, 25 bent lakó és 65 bejáró gyermek részesült oktatásban és lelkiismeretes kezelésben.

Az előbb említett, a felnőttek számára működő intézmény a József Főherceg Szanatórium Egyesület újpesti rendelője volt. Gárdi Jenő itt osztályos főorvosként tevékenykedett. Kollár Miklós telekadományozása révén sikerült létrehozni a Hadigondozó Telepet, ahol elsőként indított el munkaterápiát is folytató rehabilitációs intézményt a tüdőbetegek kórházi gyógyítása keretében. Az úgynevezett Kollár-telep Újpesten, a Baross utcában volt (a 105–107. szám alatt), a hajdani épület ma is áll. Az ingyenes tüdőgondozó a Jókai utcában működött.

Ugró Gyula monográfiájában erről a munkáról így ír: „Hazánkban ez az első gyógy-munkatelep, mely Dr. Gárdi Jenő főorvos emberbaráti szeretettel áthatott, ernyedetlen munkálkodása folytán német és holland példákön felépült. Jelentősége abban rejlik, hogy hosszú éveken át tétlenségre ítélt tüdőbetegeknek megfelelő természetű és mennyiségű munka alkalom adatik, ami testileg, lelkileg könnyítőleg hat, a beteg a végzett munka ellenértékével saját anyagi helyzetén is könnyít, az államot pedig tetemes terhektől szabadítja meg. Jelenleg két fekvőcsarnok, műhelyek, családi és közös lakásokból álló lakótelep és egy dispensaire van a telepen.” Ugró Gyula

az 1930-as év néhány működési adatát is közli: „Új beteg jelentkezett 2783; Rendelések összes száma: 28 898; Röntgenvizsgálat: 3066; Laboratóriumi vizsgálat: 1450; Az új jelentkezők közül gümösnek bizonyult: 1825.”

Az 1930–1931-es tanévben 2398 tanulót vizsgáltak meg, közülük 336 bizonyult tuberkulózissal fertőzöttnek.

1936-ban a Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesületének XVIII. nagygyűlésén dr. Gárdi Jenő és dr. Vas Imre a tuberkulózis elleni küzdelem időszerű kérdéseiről beszélt. Foglalkoztak a tömegvizsgálatok jelentőségével, a nyaralásra kiválasztott gyermekek felülvizsgálatának szükségességével. Hangsúlyozták a röntgenvizsgálat rendkívüli fontosságát. Beszámoltak újpesti intézetük működésének irányelveiről, elemezték a munkaterápia kérdéseit.

Dr. Gárdi Jenő és dr. Vas Imre Új utak a tuberculosus leküzdésére címmel mindmáig kitűnőnek minősíthető könyvet írt (Budapest, 1935). Az előszót minden idők első magyar belgyógyászprofesszora, báró dr. Korányi Sándor egyetemi tanár írta.

Dr. Gárdi Jenő igazgató főorvost, a szegények orvosát 1944-ben munkahelyéről a békásmegyeri téglagyárba hurcolták. Orvosi működését tovább folytatta – ezúttal a szabadságuktól is megfosztott szerencsétlen emberpáriák érdekében. 1944 júliusában sorstársaival együtt deportálták Auschwitzba, majd onnan a kauferingi táborba vitték, ahol a felszabadulás előtt néhány órával halt meg.

1949-ben emléktáblával jelölték meg az egykori Kollár-telep főépületét. 1973. április 10-én a táblát áthelyezték dr. Gárdi Jenő működésének másik színhelyére, a Jókai utca 1/a számú ház udvari homlokzatára. A fehér márványból készült, téglalap alakú táblán ez olvasható: „Hirdesse e tábla a mártírhálált halt dr. Gárdi Jenő, a kiváló ember és orvos emlékét, aki életét áldozta az emberiség felszabadításáért. Újpest, 1949 június havában.” □

A Dunakeszi-tőzegtavak

A Dunakeszi-tőzegtavakat Újpest északi határában találjuk. Korábban a Mogyoródi-pataktól majdnem Dunakesziig húzódott az a mocsaras, lápos terület, amely a rákosi homokpuszták vizes élőhelyeinek egyik utolsó menedéke volt. Az eredetileg nagy kiterjedésű nedves területen buja növényzet élt, amely gazdag állatvilágot tartott el. Az ingoványos terület és a nyáron tömeges szűnyogfajok távol tartották az embereket, így a vidék élővilága a legutóbbi évtizedekig érintetlen maradt.

Az oxigénhiányos, pangó vizes lápi talajban az elhalt növényi részek nem bomlottak le szervetlen anyagokká, hanem a talaj mélyebb rétegeiben a kőszénképződés első lépéseként tőzeggé alakultak. A vastag tőzeglerakódásokat néhol az ember kitermelte, és így kisebb-nagyobb gödrök jelentek meg a területen. A magas talajvíz néhány hét alatt elárasztotta a mélyedéseket, s a terület kis tavacskákkal gazdagodott. A tavak kialakulását és a jellegzetes lápi növényzettel való benépesülését 6-7 éve még bárki nyomon követhette a Mogyoródi-patak és a vasút menti kavicsbányatavak közötti területen. 1998 első felében azonban az M0-s autópálya építése miatt a terület bokorfüzeseit és fűz-nyárligeteit kivágták, a növényzetet az itt élő állatokkal együtt felégették. A tavacskákat több ezer köbméter földdel feltöltve tüntették el a föld színéről. A súlyos természetrombolástól csak két kis tó menekült meg, amelyek határaitól néhány méternyire, az Auchan áruházhoz vezető aszfaltútnál megálltak a buldózerek. A megmaradt élőhely a kavicsbányatavakat kísérő gát oldalában rejtőzködik. A tavakat sűrű bokorfüzesek és fűz-nyár ligeterdők övezik. Ha leereszkedünk a gát tövébe, akkor a fűzfák között vezető egyik ösvényen megközelíthetjük a vizet. A sötét színű, tőzeges talajon nedvességhez kötődő, nagy termetű, lágyszárú növényzet jelenik meg, amit magaskórósnek nevezünk. Az itt kialakuló magaskórós jellegzetes növénye a borzas fűzike, amelynek bíborpiros virágai július-

tól szeptemberig nyílnak. A növény különlegessége a mélyen alsó állású, megnyúlt magháza, amelynek csúcsán díszlenek a szíromlevelek. Nagyméretű gömbszerű kórója sokáig díszíti a vízpartot. Gyakori még a feltűnő virágú réti fűzény és a fészekvirágzatú sédkender.

A növényi tápanyagokban gazdag, nitrogéndús talaj nemcsak a nagy csalán terjedésének teremt alkalmat, de agresszíven terjeszkedő magaskórós gyomok is lábra kapnak, mint az észak-amerikai eredetű, kivadult dísznövény, a magas aranyvessző. A nedvesebb részeken a fekete nadálytő és a mocsári gólyahír is megjelenik, és sások alkotnak zsombékokat.

A fűzfák közül a fehér fűz, a törékeny fűz, a mandulalevelű fűz, de a „gömbös bokorcsoportú” fűzláp fogatkozó faja, a hamvas fűz is megél itt. A bokorfüzesek mellett a 20-30 méteres magasságot is elérő fehér fűz, fehér nyár és fekete nyár alkot fűz-nyár ligeteket. A fűzfák közé elegyedik a kányabangita, amely ősszel érleli vérvörös terméseit.

A tavaktól nyugati irányban szinte áthatolhatatlan bokorfüzesek helyezkednek el, amelyeket érintetlen mocsár- és láprétek szegélyeznek. Az erre kiránduló még szép számban megtalálhatja itt azokat a természetes társulásalkotó növényfajokat (pl. ördögharapta fű), amelyek előfordulása már nagy ritkaságnak számít a főváros környékén. A térségben folyó építkezések során a láprétek egy részét építési törmelékkel borították be, aminek következtében megkezdődött a talaj elszikesedése és az eredeti növényállomány kipusztulása. A tavakat kísérő vízparti növényzetet főleg a nád és a bodnározó gyékény alkotja, de egyes partrészekeken tömeges a védett tőzegpáfrány is.

A nádszegély gyakori növénye az ebszőlő csucor, amely indás szárával felkapaszkodik a fűzfákra is, így több más növényfajjal együtt jellegzetes fátoltársulást alkot.

A sekély, 20-40 cm-es vízben kialakuló hínárnövényzetet főleg csillárkamoszatgyepek alkotják. Ez a teleptestű zöldmoszat bonyolultabb testfelépítése miatt a magasabb rendű hí-

nárnövényekhez hasonlít, ami a felületes szemlélőt könnyen megtévesztheti. A tóban a fonalas zöldmoszatok és a forrásmoha alkotnak még jelentős növénytömeget.

A tó gerinctelen állatvilága elsősorban a vízi növényzethez kötődik. A csillárkát elkerülik az általa kiválasztott kémiai anyagok miatt, ezért gyűjtéskor a fonalas zöldmoszatot és a forrásmohát érdemes átvizsgálnunk. Ezek sűrűjében gyakori az 5-10 mm-es közönséges vízi-csiga, amely héjfedőt visel a talpán, ezért a házába visszahúzódva képes elzárni a ház bejáratát. A tóban gyakori még az éles csiga, a nagy tányércsiga, a karcsú csiga és a nagy mocsárcsiga. Kiölthető szűrőormányával támadja meg a puhatestűeket a csigapióca.

A tó nyílt vízben lebegő kiskirájai (vízibolhák, kandicsrákok) mellett a növényzetben gyakoriak a bolharák és a közönséges vízi-áskák. A rovarlárvák közül a kétszárnyú lárvák élnek nagyobb egyedszámban a növényzetben. Közülük leggyakoribbak az eutrofizálódó partszegélyeken a nagy szervesanyag-tartalmú víz indikátor (jelző) szervezetei, mint például a hereléglárvák, a redősszúnyog, az árvaszúnyog és a katonaléglárvák. A fonalas zöldmoszat lakói a kis termetű csiborok és csíkbogarak, de előfordul itt a sárgaszegélyű csíkbogár és az óriás csibor is.

A tó ritka gerinctelen állata az orvosi pióca. Nemcsak meleg vérű állatokon, hanem békákon is élőködhet, de ivarérettsége előtt mindenképpen emlős- vagy madárvért kell szívnia. Az orvosi pióca színe igen változatos, néha díszes mintázatú.

A tó vizébe az évek során sok korhadó ág és fatörzs került, amelyek a megtelepedéshez kiváló aljzatot biztosítanak az édesvízi szivacsok és a mohaállatok számára. Ezek a helyhez kötött élőlények az ágak vízbe merülő részén alkotnak sárgás, barnás telepeket. Jelenlétük a lap tiszta vizének egyértelmű bizonyítékai. A telepesszerű állatok ősszel elpusztulnak, és csak speciális szerveik élik túl a telet, amelyekből tavasszal újraképződnek. A szivacsok esetében ilyenek a fatörzseket borító 1 mm-es narancssárga gyöngysarjak, és ilyenek a mohaállatok vízfelszínen úszó fekete tartóspetái, mely utóbbiak csak tavasszal emelkednek fel a pusztuló telepből, hogy szétszóródva a vízben hozzájáruljanak a faj elterjedéséhez.

A gazdag gerinctelen állatvilág mellett a terület gerinces állatokban is gazdag. A tóban főleg naphal és keszegfélék élnek, de a védett kétélűeket is több faj képviseli. A farkos kétélűek közül a pettyes göte, míg a békák közül a kecskebéka él a tóban. Tavasszal a tóba petéznek a környéken élő barna- és zöldvarangyok is.

A hüllők közül a parti növényzetben tovakúszó vízisiklóval és a vízben heverő fatörzseken sülkerező mocsári teknőssel találkozhatunk. A terület madárkülönlegessége a csodálatos színekben pompázó jégmadár, amely a víz fölé benyúló nagy fűzfaágakról figyel a kis halak mozgását a tóban. Ez a kicsiny testű halászmadár olyan jól érzi magát itt, hogy gyakran itt is telel át.

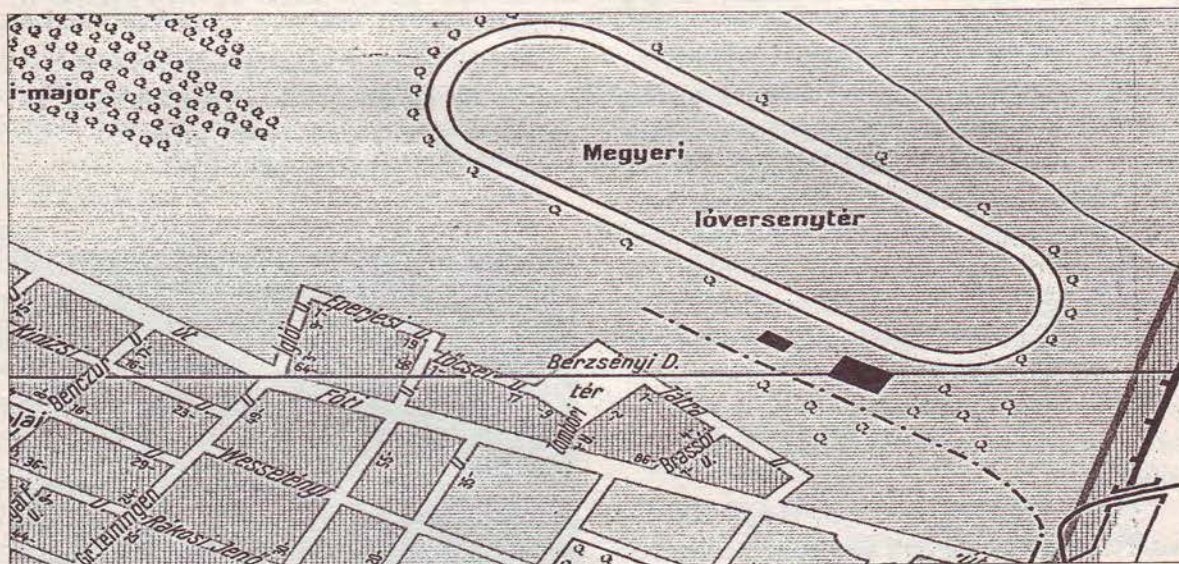
Talán még reménykedhetünk abban, hogy a két kis tőzegtő az aszfaltutak és a horgásztavak szorításában rejtve maradhat a természetrombolók szeme elől. □

A két kis tőzegtő különleges élővilágot őriz

Volt egyszer egy lóversenypálya

évek elején még edzőpályaként használták. Az arisztokrácia versenylovai számára fenntartott megyeri lóistállóban angol lovászok is dolgoztak, és nemegyszer került sor a legények között magyar–angol vetélkedésre, féltékenységi verekedésre. Az egyik tragikus esemény emlékét az újpesti népköltészet is megőrizte Páncél Gábor balladájában.

Páncél Gábor balladája

Babád vagyok, mit csináljak?
Ölelgetem az ágyfádat,
az ágyfádat, a párnádat,
vérbe áztatott ruhádat.

HIRMANN LÁSZLÓ

Dr. Czeti István

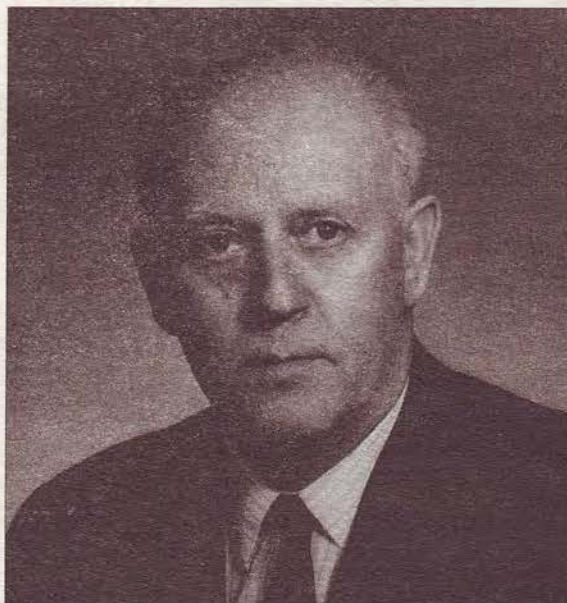
Dr. Czeti István Újpesten született 1908. március 5-én.

Édesapja szabómes-
ter volt. A Sopron melletti
Újkérről származó ifjú ipa-
ros a közeli Ács községből nősült, feleségül vé-
ve Dulay Jolánt. A házaspár Újpestre költö-
zött, ahol az önálló szabómester biztos megél-
hetést remélt. Felesége a pamutipari vállalat
helyi üzemében helyezkedett el. István nevű
gyermekük korán árvaságra jutott, mindössze
kilenc hónapos volt, mikor édesanyja elhunyt.
A kisfiút ezt követően a vidéki nagyszülők ne-
velték, csak édesapjának 1912-ben történt új-
bóli nősülését követően került vissza Újpestre.
A család szerény körülmények között élt, az
Árpád úton. Id. Czeti Istvánt hamarosan beso-
rozták, és a bukovinai frontra vitték. Fia ezek-
ben az években kezdte el tanulmányait az Atti-
la utcai elemi iskolában. Tanárai felfigyeltek
az éles eszű, törekvő gyermekre, és javasolták,
hogy tanulmányait ne a társadalmi helyzeté-
nek megfelelő polgári iskolában, hanem a he-
lyi gimnáziumban folytassa tovább. Az ifjú
Czeti István a Könyves Kálmán Gimnázium-
ban is remekül megállta a helyét. Az iskola
legjobb tornásza volt, a pályája legelején álló
Farkas István tanár pedig mentorként pártfo-
gásába vette a nála alig pár évvel fiatalabb nö-
vendéket. A hagyományos tanár-diák viszony-
ból idővel életre szóló barátság lett. Részben
az ő ösztönzésére jelentkezett az 1926. évi
érettségi vizsgát követően a budapesti orvostu-
dományi egyetemre, ahol szintén a legjobbak
közé tartozott. Már az egyetemen elkezdte tu-
dományos kutatásait, s ötödéves hallgatóként
megkapta a rangos Arányi-pályadíjat. Ennek a
kitüntetésnek köszönhetette első munkahelyét
is. Az újpesti városi képviselő-testület híré-
t vette az ambiciózus ifjú orvosnak, és 1932-ben
kinevezték őt a Baross utcai szeretetház intéz-
ményvezető posztjára. A létesítményben szol-
gálati lakás mellett teljes ellátás és havi 50
pengő fizetés várta az általános orvosi végzett-
ségű szakembert. A kiváló minősítésű diploma

ellenére a nagy gazdasági világválság évei alatt
ennél jobb ajánlatra nem számíthatott.

A városi szeretet- vagy más néven sze-
gényház 1906-ban került Újpest tulajdonába.
A nagyközség Csekonics gróftól vásárolta meg
a Baross utca 100. szám alatti ingatlant, ahol
berendezték az új szociális intézményt. A sze-
retetház egyemeletes főépületből és egy föld-
szintes melléképületből állt. Ez utóbbiban ka-
pott helyet az orvosi szolgálati lakás, a felügye-
lői szállás, valamint öt betegszoba, női ápoltak
számára. A férfiakat a főépület nagyobb kórter-
meiben helyezték el. Az intézmény orvosi felü-
gyelete jelentős szakmai feladat volt az ifjú dr.
Czeti István részére, hiszen 126 idős embert
kellett gyógyítani, nem beszélve a házi ápolás-
ban részesülőkről.

Alig egy éve látta el hivatalát, mikor az
intézményt a fenntartó város ellenőrizte. A
delegált bizottság egyik tagja volt Kelemen
Gyula képviselő-testületi tag is. A városatya (a
Nagy Imre-kormány későbbi bebörtönzött
államminisztere, akiért dr. Czeti István szót
emelt) elképedve hallotta, hogy az ifjú orvos
fizetése elmarad a konyhai alkalmazottakétól,

Dr. Czeti István

így kezdeményezésére a hivatal duplájára, száz pengőre emelte a tiszteletdíját.

Czeti István doktor 1933 februárjában megnősült, a Rákospalotáról származó Pesztalics Anna tanítónőt vezette oltár elé, esküvői tanújuk a már említett Farkas István tanár volt. Házasságukból három gyermek született, Anna, István és Mária nevűek. A család továbbra is a Baross utcai szolgálati lakásban lakott. A családfő innen járt át a közeli városi kórházba, ahol a kórbonctani részleg vezetője lett. Közben folytatta az egyetemi évei alatt megkezdett kutatói tevékenységet, és felfedezte egy a szívgyógyászatban használható szer hatásmechanizmusát. A gyógyszer a debreceni egyetemen Törő és Mikó professzorok dolgozták ki, idehaza Corhormon, Svájcban Recusen néven gyártották az orvosságot. Czeti doktor időközben gyermekorvosi szakvizsgát tett, Újpest megbecsült gyermekgyógyászává vált. Az újabb végzettség megszerzésére az indította, hogy első gyermeke súlyos beteg lett csecsemőkorában.

A második világháború nehéz éveiben derekasan állt helyt. Mikor Pesta László tisztiorvosnak a diszkriminatív törvények miatt bujkálnia kellett, ő vette át a tisztségét. Számos ember köszönheti életét dr. Czeti Istvánnak, mivel rokkantsági igazolásokat adott ki, megmentve sokakat a frontszolgálatról vagy a munkaszolgálatosok sorsától. Saját lakásán bújtatta Flesch Ármin zsidó orvos kislány unokáját. Hálás pártfogoltjai a háborút követően elsők között igazolták őt a háborús bűnöket vizsgáló bizottság előtt. 1945 után az Újpesti Rendelőintézetben dolgozott. 1945 februárjában a Dunába robbantott hidak mögött feltorlódtott zajló jég a folyó útját állta. A medréből kilépő víz elöntötte az alacsonyan fekvő újpesti Megyer városrészt is. Dr. Czeti István gyermekorvos jó barátjával, dr. Istvánffy Ernő állatorvossal együtt csónakkal mentette a rászorulókat.

1956 forradalmi szele az Újpest-szerte ismert orvost is magával ragadta. Lelkesedését látva a városi gyógyászati intézmények forradalmi bizottságának elnökévé választották. Ő ebben a minőségében a józan, higgadt hangot képviselte. Nem engedte, hogy számon kérjék egyes kollégáin a párttagságukat, azt hirdette, hogy a nehéz időkben minden orvosra szükség van.

A forradalom leverését követően megindult a megtorlás. 1956 decemberében letartóztatták. A vád – mivel a forradalmi tanács elnökeként végzett munkájában nem akadt kivéttnivaló – fegyverek rejtegetése volt. A hír hallatára az újpesti gyárak üzemi tanácsai felvették követeléseik közé a szeretett orvos elleni eljárás megszüntetését, az újpesti orvosok pedig egy emberként álltak mellé. Az alábbi levelet írták a belügyminiszternek*:

A Fegyveres Erők Parancsnokának
dr. Münnich Ferenc belügyminiszter urnak.
Budapest

Alulírott Újpest-rákospalotai orvosok tiltakozunk az ellen, hogy egyik főorvos kartársunkat minden vizsgálat nélkül előzetes letartóztatásba helyezték. – Éjjeli lakásáról elvitték, miközben házát tartották, de tudomásunk szerint semmi káros adatot nála nem találtak. – Mi orvosok felelősségünk teljes tudatában kijelentjük, hogy október 23-án este éjjeli-mappal életünk kockázatával is becsülettel végeztük hivatalunk által előírt munkát. – Ugyancsak kijelentjük, hogy közöttünk olyan orvos nincs, aki kásgallhatott volna arra, hogy lakásán fegyvereket rejtegetne, vagy más büntetendő cselekednyt követett volna el. –

Kérjük az illetékes szerveknek az, hogy egy adottan, vagy névvel ellátott feljelentés alapján az illető orvost a hatósági közegek idezzék be és a törvényes jog betartásával folytassák le ellene az eljárást. – Hozzánk nehéz óráiban e két hatalmas munkálatka terület orvosai ellátását nyugodtan csak így végezhessük. –

Újpest, 1956. december 8.

Spencer László – Selmecsi Endre
Dr. Istvánffy Ernő
Dr. K. Á. – Dr. B. K. –
Dr. H. K. –

Dr. T. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –

Dr. L. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –

Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –
Dr. K. –

Dr. Czeti Istvánt – talán a fellépés hatására is – pár nap vizsgálati fogság után elengedték. A hatalom azonban nem felejtette el. 1957 júniusában – nyaralás közben, családja előtt – letartóztatták, Kistarcsára internál-

ták. A büntetőtáborban egy belügyminisztériumi orvos jóvoltából a gyengélkedők tábori kórházának vezetője lett. Annak ellenére, hogy az internálótáborban is hivatását gyakorolta, ez gyötrelmes időszak volt számára.

1957 novemberében fogságát házi őrizetre változtatták. Hazatérhetett, de újpesti állását fel kellett adnia. Ezt követően nyugdíjazásáig a rákospalotai rendelőintézetben dolgozott, fenntartva újpesti magánpraxisát. 1961-ben átadta a Baross utcai szolgálati laká-

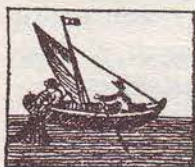
sát, és a Kassai utcába költözött családjával. Itt élt 1979 áprilisában bekövetkezett haláláig.

Az újpestiek körében ismert és elismert Czeti doktor, a gyerekek rajongott Pista bácsija a Megyeri úti temetőben, családi sírban nyugszik. Özvegye népes családja körében jelenleg is Újpesten él.

* A dokumentumot Bleicherné Ghira Rita bocsátotta rendelkezésünkre.

Tihany látképe a bencés apátsággal Ludwig Robbock vízfestményén

Annak ellenére, hogy dr. Czeti István egész élete Újpesthez kötődött, volt egy település, ahová – ha csak tehette – elszökött a városi forgatag elől. Tihany, a Balaton gyönyörű félszigete családja és jómagá számára mindannyiszor menedéket nyújtott.

A tó fölé magasodó hegykúpon már a kora Árpád-korban bencés apátság emelkedett, de csak a 19. század során vált a kirándulók kedvelt célpontjává a település. A híres „tihanyi visszhang” és a barokk apátsági templom mellett csak fokozatosan váltak ismertté az egyéb látványosságok: a gejzírmező hárommillió éves kúpjai, valamint a barátlakásokként

ismert barlangcsoport, amely Közép-Európa egyetlen fennmaradt remetetelepe. Utóbbi területére még I. András hívott bazilita szerzeteseket orosz földről.

A nyaranta hangos Tihanyi-félsziget csendes falvai nem egy neves embert vonzottak. Németh László és Borsos Miklós Sajkodon, Illyés Gyula Kopaszhegyen lelt menedéket a világ zaja elől. Dr. Czeti István a közeli Gödrös üdülőttelep egyik ódon nyaralójában töltötte legkedvesebb napjait, hogy jó barátja, a szintén újpesti Joszt József fül-orr-gégész szakorvos társaságában hódoljon a horgászat szenvedélyének. A tihanyi Gödrös így vált Újpest mellett dr. Czeti István életének meghatározó színterévé. □

Ibsennel vallja: írni annyi, mint állandó belső bíráink előtt állni, sohasem hazudni

December 14-én tölti be 95. életévét Szepes Mária írónő, Papír Sándornak, az újpesti Népszínház alapító igazgatójának leánya. Családja 1909 és 1913 között Újpesten élt, először a Tavasz, majd a Deák utcában. A jó néhány sikeres tudományos-fantasztikus és transzcendens világgal foglalkozó mű mellett nevéhez fűződik gyermekkorunk kedvelt olvasmánya, a Pöttyös Panni című meseregény is. Ez alkalomból köszöntjük jó egészséget és hosszú életet kívánva az írónőt.

– *Kérem, meséljen a szülői házról! Hogyan kötődik Újpesthöz a család?*

– Édesanyám Beregszászon született 1883. február 28-án. Kornai Margit néven mezzoszoprán hanggal sikeres énekesnő, szí-

nésznő lett. Emlékeimet nemcsak személyes tapasztalatból, hanem az ő elbeszéléseiből rakom össze. Tőle tudom, hogy Jászai Marihoz is járt magánórákra. E szenvedélyes nagyszony annyira megszerette anyámat, hogy később még vendégszereplést is vállalt újpesti színházunkban. Édesapám Kecskeméten született 1877. február 25-én. Fadrusz Jánosnál tanulta ki a faszobrász mesterséget, csak később lett színész. Sikeres táncos-komikusként egy társulatban szerepelt anyámmal. Szerelmem lángolt fel közöttük. Anyám nem tudta, hogy kicsapongó természete mellett súlyosan beteg férfihez köti az életét, aki ifjúkorában egy légyottról való menekülés közben kiugrott az első emeletről, s a feje megsérült. Az ekkor elkezdett mélyedés nyomta az agyát, és nagyobb éjszakázás, pezsgőzés után a megduzzadt ereitől görcsrohamok kínozták. Apám tagadta, hogy epilepsziás. Sorsszerű, hogy anyám az esküvőjükig nem tapasztalta ezt. Apám ebben az időben a Magyar Színházban együtt játszott Fedák Sárival, Ráthonyi Ákos-sal. Családunk lakásgondjait oldotta meg a kínáló alkalom, hogy Újpesten színházat bérelhetnek. 1909 elején költöztünk egy szép, nagy kertes villalakásba a Tavasz utcába. Anyám édesapám minden gondjában osztozott: szervezett, hitelezőkkel tárgyalt, új darabokat vásárolt, színészeket szerződtetett, játszott... Az a színház Thália olyan szentélye volt, ahol a művészek komolyan vették a hivatásukat. Apám az akkori színházi világban hamarosan feltűnt kivételes jellemábrázoló tehetségével, hiteles maszkjaival, egyénisége szuggesztivitásával. Kollégái haragudtak rá, mert amint megjelent a színpadon, „senki más nem élt mellette”. Harminchárom éves korában, 1911-ben halt meg.

Édesapám különös ember lehetett. Túlfeszült, nagy fantáziájú... és beteg. Egészen fiatalon reszketeg aggyastánokat alakított hitelesen. Több fényképet őrzök róla. Komi-

PAPÍR SÁNDOR

kus alkat volt, de annak ellenére, hogy pályája néhány rövid esztendőre szűkült, szinte üstökös-ként ragyogott fel a század eleji fővárosban. Valójában drámát szeretett volna játszani. Mikor meghalt, éjjeliszekrényén ott volt a Hamlet agyonforgatott, számarfüles szöveggönyve. Annak a címszerepére készült titokban.

Anyám két fiút szült Papír Sándornak. Mikor a nagyobbik gyerek az akkor még gyógyíthatatlan „torokgyíkban” kiskorában meghalt, engem hordott a méhében. De akkor már rémülten, kiábrándultan tudta, hogy micsoda csapdába került. Félt, hogy gyermekei öröklik apjuk betegségét. Semmiképpen nem akarta, hogy megszülessek. Forró fürdőkkel, kininnel próbálkozott, de én makacsul méhe magzatvizében maradtam. Édesapám szerelmi ügyei, kétes viszonyai is tudomására jutottak. Mégis, a gyermekelhajtási kísérletektől szédelegve, halott kisfia utáni sajnó gyászában végül átengedte magát a világra kíváncsozó élet követelésének. Az a babonás remény kísértette, hátha magzatában „Pityukát” kapja vissza. De egy apró, fekete hajú kis vakarcs lánygyerek sírt fel mellette. Nagy csalódás lehetett neki. Édesapám viszont ujjongott. A felvonás végén a színházban oda is kiáltotta a tapsoló közönségnek: „Lányom született! Lányom született!”

– *Hogyan emlékszik az újpesti Népszínház életére, hiszen, gondolom, összefonódott a magán- és közélet a szülői házban?*

– Születésem után a fiataloknak kapóra jött a már említett újpesti lehetőség. Minden színészben él a vágy, hogy valamennyi szerepet eljátsszon, amiről álmodott, s a szereposztásba rajta kívül ne szólhasson bele senki. Kölcsönöket vettek fel. A Tavasz utcai lakást pazarul berendezték. Apám joggal számított rá, hogy rajongói a perifériára is követni fogják. S ebben nem is csalódott a színház rövid tündöklése alatt. Nagy társulatot szerzódttettek, amelynek többek között tagja volt Neményi Blanka, Somogyi Kálmán, Somossy René, Szőregh Gyula, Göndör Aurél, Szentcsanak János és még sokan mások, akiknek a neve található a két színházi szezont magában foglaló újságjuk 1911–12-es évfolyamának bekötött példányában, amelyet átadtam Gobbi Hildának a múzeum részére, hogy el ne vesszenek. E külön lapot a fiatal Harsányi Zsolt szerkesz-

tette. A népszerű kiadvány kizárólag az újpesti színház ügyeivel foglalkozott, társulata tagjairól fotókat közölt, és még rólunk, „a kis Papírokról” is megjelentek benne apró, színes sztorik. Harsányi Zsolt akkoriban beleszeretett anyámba, a primadonna „dirinébe”. Édesapámtól szabályosan megkérte a felesége kezét. Harsányi Zsolt meglepő ajánlatát mindketten nevetve elutasították.

A színház virágzott. Valamennyi műfajban eredeti bemutatókat tartottak. Játsoztak francia vígjátékot, népszínművet, nagyoperettet, drámát. Szobáink falait ezüstözött, aranyozott, selyemszalagos babérkoszorúk borították. A bejárat előtt esténként tolongtak a bérkocsik, magánfogatok. A színház zenekarát jó karmester dirigálta. Divattá vált Újpestre látogatni Papírék elegáns kis színházába, ahol mindig telt ház volt, s az előadásokat kitűnő színészek, ügyes rendezők vitték sikerre.

Műtermi felvétel a testvéerekről

A társulat tagjai közé tartozott a fiatal Balogh Béla is. Szép tenor hangú, muzikális, gumilabda-könnyedséggel táncoló bonviván volt, aki tehetségével ellensúlyozta különös, nagy, szögletes formájú cyranói orrú arcát, amelytől minden karikaturista ceruzája viszketni kezdett. Anyámat már akkor, apám életében messziről csodálta, de nem is álmodott arról, hogy életük valaha összekapcsolódik. Anyám karcsú, izmos, félszeg és nagyon ifjú kezdőként emlékezett rá, akinek a szemét mindig magán érezte, mikor a színpadon próbált. Akkor is bement a nézőtérre, amikor neki nem volt jelenése. Nem ült le. A homályban távolabb, egy földszinti páholy peremének támaszkodva, némán figyelt. Anyám sohasem volt szép, csak színes, okos, kellemes egyéniség. Ezüstös hangszíne, nagy szemhéjú, melankolikus pillantású szeme, középen elválasztott, sötét, fényes haja, apró lába, fehér karja, keze és gyöngyfényű válla, míg fiatal volt, lényét vonzóan romantikussá tette. E „regényhősnő” nimbuszát fokozta, hogy sokan tudták a környezetében, házassága nem boldog. Pedig szeretett nevetni, és tudott nevetni. Egész társaságot elszórakoztatott. Szellemes mondásait Harsányi Zsolt feljegyezte, és közölte a színház lapjában.

– *A színház a családi élet része volt, de a színpad vált-e játéktérre az ön számára?*

– Mi, apróságok felleptünk néha egy darabban. Különös, éles emlékem saját szereplésemről – talán a Cigányszerelem lehetett – az instrukciók ellenére elkövetett öntevékeny epizód. Anyám sokgyermekes cigányasszonyt játszott benne. Porontyai orgonasípszerűen sorakoztak mellette. Szöveget betanították, és én pontosan el is mondtam: „Éhes vagyok! Éhes vagyok!” Anyám rám szólt: „Te vagy a legkisebb, és te csinálod a legnagyobb lármát.” Mire én: „De én vagyok a legéhesebb!” Óriási taps tört ki. A színpadot teledobálták virágokkal és cukorral. Anyám fogta a kezemet, de én kicsavartam falatnyi ujjaimat a szorításából, előreszaladtam a rivaldához, szoknyámat kétfelé csippentve mélyeket pukedliztem, hajbókoltam. Senki nem mondta, hogy ilyesmit csináljak. A taps és nevetés fokozódott. Mindmáig tűnődöm rajta,

miféle atavisztikus ösztön hajtott, noha a színpad nem vonzott később, pedig tehetségem és módomban lett volna rá, hogy e részegítő, mostoha és kegyetlen pályára lépjek.

– *Milyen volt gyermeknek lenni ebben a környezetben?*

– Szüleink életmódja elkerülhetetlenné tette, hogy bennünket a személyzet neveljen. Ők formálták viaszleányunket saját zavaros, érzelmes, ellentmondásos egyéniségük szerint. Róza, a szakácsnőnk „kislánypárti” volt. Öltöztetett, fésült, dédelgetett. Mariska nevelőnőnk a bátyámat szerette jobban. Férfibolond, egzaltált, gátlástalan nő volt. Kicsi, sovány és nagyon szeszélyes. De értett hozzá, hogyan kössön magához bennünket mókákkal, kísértethistóriákkal s hangulata szerint csípős pacskolásokkal is. Kipirosodva égett tőle a mezetlen fenekünk. E hangulatok viharos szerelmi ügyeitől függtek. Szikkadt, nimfomániás lényében volt valami szuggesztivitás. A furcsa az volt, hogy bátyámmal együtt imádtuk a rémhistóriákat, soha nem teltünk be velük, s rejtélyes módon szerettünk félni. Ennek több jele is volt egészen kicsi korunkban, de szerencsére értelmünk fejlődésével kinőttük.

– *Hogyan éltek meg édesapjuk korai elvesztését?*

– A mélymúlt homályából tragikus halála körüli események némely töredéke is felvillan bennem. Nem tudtuk, mi történik körülöttünk, de éreztük a titkolózó feszültséget. A felnőttek lehalkították a hangjukat a közelünkben. Sok ember vonult át a lakásunkon. Sötét selyemruhába, fátyolos kalapba öltözött asszonyok felkaptak, összecsókoltak bennünket. Arcunk nedves lett a könnyeiktől. A férfiak a hajunkat simogatták. Nagy zacskó cukrot nyomtak a kezünkbe. Mi a Mikulásra kapott puttynyos, szakállas télapót hurcoltuk, mutogattuk, és gyomorrontásig tömtük magunkat csokoládéval. Senki se törődött velünk, nem szóltak ránk, nem vették el tőlünk a túl sok édességet, mint máskor. Azután különleges napra virradtunk. Átvittek bennünket a szomszédba a bátyámmal egyidős Berényi Pubiékhoz. „Játsszatok!” – mondták idegesen, s magunkra hagytak bennünket. Ez nyilván a temetés napja lehetett. Azt mesélték később Mariskáék, olyan tömeg szorongott a temetőben és körülötte is, hogy néhányan rosszul let-

tek. Több kocsit vitte a hatalmas, szalagos korszorúkat. Pestről is jöttek gyászolók, rokonok, barátok, tisztelők, kollégák, újságírók... és szerelmes nők, akik még évekig hordták apám sírjára az élő, piros rózsacsokrokat. Ki emlékszik erre ma rajtam kívül? Hová lett apám túzjátéksikere és hírneve? Apánk eltűnt az életünkben. Környezetünk elhitette velünk: messzire utazott. Csak később tudtuk meg, mi történt vele valójában. Halála éjszakáján is hajnal felé tért haza, lefeküdt, agyonpezsgőzve, zaklatottan, és rájött a görcsroham. Rángatózásában arca fordult, és belefűlladt a párnájába. Az orvos legalábbis fulladásos halált állapított meg. Anyámat rettenetesen megrázta a hír.

A haláleset után a színház apám emlékére díszelőadást rendezett. Anyám talán e felénk irányuló részvétellel, népszerűséggel akarta bizonyítani a hitelezőknek, hogy ha engedik, a színház tovább élhet. Remélte, több türelmet tanúsítanak, s kap némi haladékokat, ha látják, hogy a társulat az ő keze alatt is működőképes. Egy éhes óriáskígyó ketrecébe dobott nyúl több eséllyel könyörgött volna az életéért, mint ő. A díszelőadás csúcspontja egy fekete és ezüst drapériákkal díszített élőkép volt a színpadon, apám egy óriásira nagyított fényképével. Anyám dobogón állt, gyászruhában, fátyolosan. Mi kétoldalt, szorosan hozzásimulva. Fogta a kezünket. Lelkünkre kötötték, nem szabad megmozdulnunk. A függöny széthúzódt. Halálos csend támadt a nézőtéren. Azután kitört a taps, a zokogó éljenzés. Akkor én megint csináltam valamit, amiért utólag nagyon szégyelltem magam. Bátyám évekig csűfolt miatta. A taps okozta. Az élőkép hároméves kislány szereplője meghajolt olyan mélyen, ahogy csak tudott. A taps fokozódott, de a zokogást nevetésmoraj váltotta fel. A színház még néhány hónapig küzdött a létéért, azután nekitámadtak a hiénák, és minden mozdítható értékét széttépték, elhurcolták fillérekért, árverés ürügyén. A színház felszámolása után már nem volt értelme újpesti tartózkodásunknak. 1913-ban visszaköltöztünk Pestre, a Rákóczi út 51-es ház ötödik emeletére. Anyámnak dolgoznia kellett. Csak azt csinálta, amihez értett: énekelt, magánszámokat adott elő a Jardin nevű mulatóban, az akkor már egyre

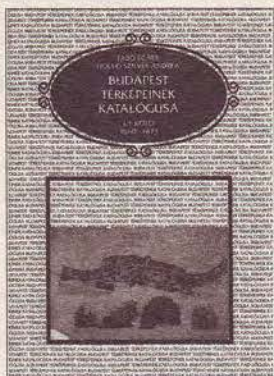
szaporodó mozikban s az Erzsébet körúti Royal Orfeumban. Lemezfelvételei is vannak abból az időből.

– *Tapasztaltam, hogy nagyon elfoglalt, ma mivel foglalkozik, író?*

– Mit csinállok ma – kérdezi – egy ilyen nagyívű élet után, mikor műveim áttörték már a nyugati nyelvek falait? Angliából éppúgy kapok hálás leveleket, mint Ausztráliából. Kanadából telefonokat, látogatásokat, mint Münchenből, ahol készül a Vörös Oroszlán című egyik legnagyobb könyvem 12. kiadása. Magyarországon élek, özvegyen, 56 évig tartó, gyönyörű házasság után. Gyengülő testem, megromlott látásom ellenére dolgozom. A szellemnek nincs kora. A Szintézis Szabadegyetem egyik fővédnökeként az összefüggések tudományával foglalkozom. Tanítványaimnak diktálom életművem befejező kötetét. Levelezek, riportokat adok. Telefonom titkos, mégis sokan rám találnak tanácskéréssel és köszönettel azért, hogy írásaim segítségével megoldották súlyos problémáikat. Én pedig nyugodtam várok a küszöb előtt. Tudom, nem éltem hiába. □

Szepes Mária

Budapest térképeinek katalógusa I–III. Budapest Főváros Levéltára kiadásában, 2003-ban jelent meg. A tízéves kutatómunkával összegyűjtött 6989 db irat a fővárosi és országos illetőségű levéltárak, könyvtárak és múzeumok mellett egyéb közintézmények birtokában lévő térképek adatait tartalmazza. A szerzők a térképek típusait, jellegét megkülönböztetve ismertetik az egyes dokumentumokat. Külön jellemzik egy-egy intézmény gyűjtőkörét és gyűjteményeit. Történeti áttekintést nyújtanak a térképkészítésről, név szerint említve a kiadókat, térképrajzolókat. A kiadvány összesen 33 színes, illetve fekete-fehér illusztrációt tartalmaz. Az általános ismertetőt rövidítés- és irodalomjegyzék egészíti ki.

Az első kötet az 1660 és 1873 között készült térképek ismertetését tartalmazza. Ebből az időszakból (1853–1875) 7 db Újpest területére vonatkozó térképet regisztráltak a szerzők. A második kötet (1873–1949) több mint hetven Budapest környéki (dunakeszi, fóti stb.) ábrázolást is feldolgoz, amelyek közlekedési, úthálózati és magasságponti eligazítást is adnak. Ebben a részben tüntették fel a szerzők a Dunára és Duna-partra vonatkozó ábrázolásokat is, kb. nyolcvan adattári cikkben.

A kiadvány harmadik része az 1950 és 2000 között megjelent térképek, helyszínrajzok jegyzéke. Itt 19 adattári cikkben ismertetik a főváros IV. kerületére vonatkozó térképeket. Ezek között alaptérképek találhatók 1950-ből, 1962-ből, 1983-ból. Közlekedésrendezési, városrendezési, kereskedelmi és üzlethálózati térképek is találhatók még itt 1995-ig.

A kiadvány elsőként rendszerezi a főváros egészére vonatkozó ábrázolásokat. A szerkesztők, Fabó Beáta és Holló Szilvia Andrea felmérhetetlen segítséget nyújtottak a történetkutatóknak és a helytörténészeknek is. A katalógus egy példánya az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény könyvtárában is kutatható.

A kiadvány elsőként rendszerezi a főváros egészére vonatkozó ábrázolásokat. A szerkesztők, Fabó Beáta és Holló Szilvia Andrea felmérhetetlen segítséget nyújtottak a történetkutatóknak és a helytörténészeknek is. A katalógus egy példánya az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény könyvtárában is kutatható.

A kiadvány elsőként rendszerezi a főváros egészére vonatkozó ábrázolásokat. A szerkesztők, Fabó Beáta és Holló Szilvia Andrea felmérhetetlen segítséget nyújtottak a történetkutatóknak és a helytörténészeknek is. A katalógus egy példánya az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény könyvtárában is kutatható.

Különdíj

Újpest önkormányzatának sajtópályázatán Krikszán Sándor, az Újpesti Helytörténeti Értesítőben megjelent írásaiért különdíjban részesült. Az elismerést augusztus 27-én Hock Zoltán alpolgármester adta át.

Emléktábla a szülőotthon falán

Kettős évfordulót ünnepeltek szeptember 12-én a Károlyi Sándor Kórház Görgy Artúr úti szülészeti és nőgyógyászati osztályán. A szülőotthon alapításának 75-dik évfordulójára és a nemzetközileg elismert szaktekintély, dr. Lóránd Sándor főorvos születésének centenáriuma márványtábla-avatással emlékeztek. A táblát dr. Kovács Tibor nyugalmazott kórházigazgató avatta fel.

Helytörténeti vetélkedő

Az Újpesti Helytörténeti Alapítvány kuratóriuma szeptember 17-i ülésén 2004. április 16-ra tűzte ki a soron következő helytörténeti vetélkedőt.

Elhunyt Neogrady László

Október 13-án, életének 90-dik évében elhunyt Neogrady László, az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény alapítója. Az „Ad Honorem Újpest” és a Pro Urbe díj mellett, 1992-ben az első között vette át az Újpest díszpolgára címet. Neogrady Lászlót az önkormányzat saját halottjának tekinti.

Szusza Ferenc Stadion

Október 25-én, az UTE Megyeri úti stadionjában ünnepélyes keretek között fogadták Szusza Ferenc egykori labdarúgót. A nyolcvanesztendő játékos Újpest díszpolgára, aki pályafutása alatt csak az UTE, illetve a „jogutódok”: a Budapesti Dózsa és az Újpesti Dózsa játékosa volt. A sportolót a városrész nevében dr. Derce Tamás polgármester, az UTE Baráti Kör nevében dr. Somos András köszöntötte. A megyeri úti pálya ettől a naptól a Szusza Ferenc Stadion nevet viseli.

Értesítő a világhálón

Az Újpesti Helytörténeti Értesítő lapszámai a városrész honlapján: a www.ujpest.hu címen, a Helytörténet felíratra kattintva olvashatóak.

Decemberi számunkban az 1., 5., 8., 24. és 28. oldalon látható fotókat és dokumentumokat az Újpesti Helytörténeti Gyűjtemény bocsátotta rendelkezésünkre.